

107881

AT- og landssvikleir

Åstjernleiren — «mønsteranlegget» som AT reiste i Brandbu almenning

Del I. + Del II

Åstjern er en betegnelse med en helt spesiell betydning for folk som i dag er femti år eller eldre.

De forbinder ikke ordet med *tjernet* av samme navn. For dem er Åstjern identisk med *Åstjernleiren*.

Dette etablissementet ble under den annen verdenskrig bygget som leir for «Norges Arbeidstjeneste». Det som gjorde det mest kjent, var imidlertid at stedet ble brukt som *fangeleir* i forbindelse med rettsoppgjøret etter at den tyske okkupasjonen av landet var avsluttet i 1945.

Åstjernleiren eksisterte i bare femseks år. I lokalhistorisk sammenheng rakk den allikevel å bli ganske enestående.

DEN FØRSTE BEGYNNELSEN

Man kan gjerne si det hele begynte vinteren 1938-39.

Thorstein Treholt, småbrukslærer i Brandbu — en stilling som i 1941 ble omgjort til herredsagronom — reiste da spørsmålet om grøfting og kultivering av myrer i bygdas to almenninger for å skaffe tilleggsjord og beitemarker til småbruk.

Treholt gikk beskjedent ut, men idéen vakte så stor interesse blant

Denne artikkelen er delt i to.

Den første delen, som vi her bringer, forteller om Åstjernleirens opprettelse og drift i Arbeidstjenestens regi — frem til mai 1945.

Den andre delen, som handler om «Åstjern fangeleir» og hva som skjedde med den etter nedleggelsen i 1948, kommer i neste utgave av Brandbu'stikka.

bygdas småbrukerlag, at planen i løpet av halvannet år økte til å omfatte 1.200 mål i Brandbu almenning og 300 mål i Tingelstad almenning. Det sistnevnte området lå ved *Grevsjøen*. For Brandbu almennings vedkommende dreide det seg om *Raassumseterstormyra* (velegnet til tilleggsjord) og et område nedenfor *Åstjern* (brukbart til beite for ca. 100 melkekuer i full produksjon).

Flere muligheter ble drøftet når det gjaldt den rent praktiske gjennomføringen og finansieringen av disse meget omfattende kultiveringsarbeidene. Sommeren 1940 ble *den frivillige arbeidstjenesten* bedt om å påta seg oppgaven.

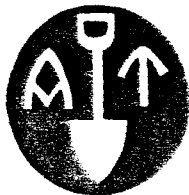
Det var *Administrasjonsrådet*, opprettet som en følge av den tyske militære okkupasjonen av landet våren 1940, som hadde opprettet arbeidstjenesten.

Hensikten var å la frivillige avhjelpe arbeidskraftproblemene i jord- og skogbruket.*)

«IDEOLOGISERING»

Nå kom det ikke noe kultiveringsarbeide i Brandbu igang denne sommeren. Men utpå høsten — 25. september — skjedde noe annet: Den tyske rikskommissær i Norge, *Josef Terboven*, instituerte en «nyordning», som bl.a. skulle gi den hittil frivillige arbeidstjenesten et helt nytt ideologisk innhold.

1. oktober fulgte *Axel Stang* opp med en radiotale. Han var blitt kommissarisk statsråd for arbeidstjeneste og idrett og erklærte at arbeidstjenesten skulle bli obligatorisk fra våren 1941. Den skulle være av tre måneders varighet. 25.000 mann i tyveårsalderen

Arbeidstjenestens emblem med en blankpusset spade.

*) «Arbeidstjenestens historie» hører ikke hjemme i denne artikkelen, men for sammenhengens skyld bør det fastslås at arbeidstjeneste for ungdom i seg selv ikke var noe nytt. Begrepet var velkjent ute i Europa fra 1920- og 30-årene, og Administrasjonsrådets arbeidstjeneste sommeren 1940 ble betraktet som helt u-politisk.

Administrasjonsrådet opprettet 9. juli en arbeidstjenesteleir ved *Velta* i V. Brandbu, der 100 mann begynte med Veståsveien. Leiren besto til 1. februar 1941; da var veien ferdig omtrent til Skjellbakken. — Fra 1. juli 1940 var det i Brandbu også arbeidstjenesteleirer for *jenter*: 50 lå på «*Glitre*» og like mange på *Fredheim skole*.

ville bli innkalt det tørste året, hvorav 12.000 skulle være på plass 1. mai. 6.000 skulle på vinterarbeide.*)

Det nye AT viste snart de foreliggende arbeidsoppgavene i Brandbu betydelig oppmerksomhet. Samtidig var interessen for å opparbeide ny jord svært stor blant bygdefolket.

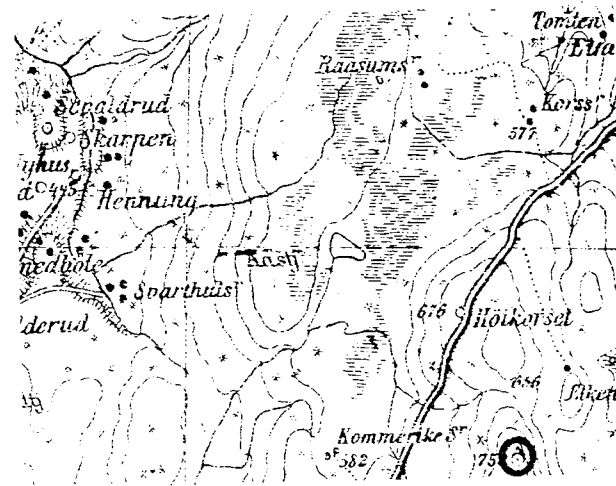
1. mars 1941 kunne således årsberetningen fra «Brandbu felleslag for småbrukere» fortelle at det i Brandbu og Tingelstad var 82 småbrukere som hadde tegnet seg for 1025 mål beite og 1610 mål tilleggsjord. Begge almenninger hadde sagt seg villige til å stille de nødvendige myrarealer til rådighet. Nå dreide det seg med andre ord om 2.500 å 3.000 mål, altså langt mer enn herredsagronomen opprinnelig hadde foreslått for å gjøre de små brukene selvstendige og livbergende.

EN LEIR MÅ BYGGES

Det ble tidlig på det rene, at skulle AT gjøre en virkelig *innsats* i denne saken, måtte menneskene ha en skikkelig forlegning. Underhåndsdrøftelser førte derfor til at det 12. juni 1941 ble holdt en befarings i de aktuelle områder. Her deltok representanter for almenningsstyrene og småbrukerlagene i bygda og for Oppland Landbruks-selskap. Den ny-utpekte ordføreren *Ingolf Drøvdal* representerte Brandbu kommune. For AT møtte lederen for

*) Vinteren 1940-41 ble nazifiseringen av Norges Arbeidstjeneste (AT) mer og mer tydelig. Befalet ble pålagt å bruke nazihilsen, og enhver som ønsket å oppnå en høyere stilling innen AT, måtte ha «den rette innstilling». I Åstjernleiren var det få som brukte nazi-hilsenen.

Dette området var det Arbeidstjenesten kastet sine øyne på: Åstjern øst for Hennung — med Kommerike i syd og Raasumseter-stormyra i nord. Her hadde småbrukslærer, senere herredsagronom Thorstein Treholt funnet store arealer brukbare til kultivering og oppdyrking. (Rekt. kart.)

Oppland arbeidsfylking, *Hroar Hovden*, plansjefen, inspektør *Kristian Bjørgul*, og forvaltningssjefen i 1. arbeidsdistrikt, løytnant *Thor Røssum*.

ATs folk syntes at myrkultiveringen i Brandbu egnet seg særdeles godt for Arbeidstjenesten. Man måtte i tilfelle anlegge leir for én sveit*) hvilket ville koste 150.000 kroner. Derfor måtte man ha arbeide som strakte seg over adskillig mer enn ett år, og det fant man altså nettopp her. Hvis leiren da sto klar, kunne den første sveiten rykke inn allerede 1. august samme år, ble det opplyst.

Oppland Arbeidsfylking fremmet straks forslag overfor vedkommende departement om dette.

Ved en ny befarings i Brandbu almenning 24. juni 1941 kom ATs representanter til at en leir best kunne anlegges ved Hennungsveien — ved

*) En AT-fylking besto av fire sveiter, hver sammensatt av tre tropper. En tropp besto av tre lag, hvert på 15 mann. Det var altså 45 i troppen og 135 i sveiten. Medregnet befalet var sveiten på 152 mann.

Åstjern. Man antok at AT ville ha arbeidsoppgaver her i minst 10 år. «Kultivering av disse myrstrekningene er den beste arbeidsoppgave som hittil er budt AT på hele Østlandet,» sa fylkingsføreren.

I Brandbu almenningsstyre var det lutter glede. Her lovet man å levere de nødvendige trematerialer til ATs behov. Det dreide seg om tre brakker (å 50 mann), spisebrakke, tørkerom, redskapshus, badstue m.v. Enstemmig bevilget almenningsstyret 50 standard trelast som gave og forutsatte at resten ble kjøpt. Det ble forøvrig protokollert den forutsetningen for gaven, at AT bl.a. skulle opparbeide et kulturfelt på ca. 1.000 dekar i almenningen. Ved leirens opphør skulle dessuten bebyggelsen vederlagsfritt tilfalle almenningen.

ADKOMSTVEIEN PÅBEGYNNES

Nå ble det heller ikke i 1941 noen myrkultivering i Brandbu. For det første var ATs da fire sveiter i Oppland dis-

ponert andre steder, for det andre eksisterte leiren ved Åstjern foreløbig bare på papiret.

Tidlig i august ble det imidlertid bestemt — med departementets samtykke — at det *skulle* opprettes AT-leir i Brandbu. I midten av måneden slo plansjef *Kristian Bjørgul* seg ned på Hennung og begynte kartlegging m.v. av det aktuelle området. Han var utdannet som utskiftnings-landmåler. Femti AT-soldater var også ankommet og begynte å utbedre skogsveien fra Hennung til Åstjern. 2. september var 130 hedmarkinger igang med veiarbeidet, og i løpet av to måneder var 4 km vei «foreløbig grovplanert».

30. september hadde sjefen for 1. arbeidsdistrikt godkjent den første utbyggingsplanen for leiren. Husene skulle reises på grunnlag av «ATs standard-tegninger».

Tomte-utstikkingen foregikk sist i april det påfølgende året. Det var da tale om tolv bygninger, og grunnarbeidet skulle påbegynnes så snart telen var gått av jorden.

Det første som ble bygget, var en midlertidig spisebrakke og latrine, satt opp på *Hennung* på en tomt leid av *Emil Bergheim*. AT leide også tre rom i gårdens 2.etasje til innkvartering av mannskap.

Etter hvert ble rom leid også på bl.a. *Skarpen*, *Nyhus*, hos *Mathias Nordvik* og *Gudbrand Ellefsrud*. Dessuten leide man husvære på setre tilhørende *Erik Raae*, *Ingeborg Røken* og *Steffen Røken* samt *Lars Braaums* hytte.

Noe av husværet ble leid i 1941, det meste i 1942 frem til våren 1943.

Av gave-trelasten fra almenningen ble vel 9 stdr. benyttet til spisebrakke

m.v., mens resten — snaut 41 stdr. — ble omgjort til en kontant utbetaling på 13.011 kroner.

28. februar 1942 besluttet Brandbu almenningsstyre å selge 130 standard trelast til AT-leiren, verdi ca. 52.000 kroner. Dette kom altså i tillegg til gaven på 50 stdr. (20.000 kroner). Trelastbehovet var dermed anslått til ialt 180 stdr. for det som skulle bli «ATs mest moderne leir».

ET UTVIDET LEIR-ANLEGG

I løpet av sommeren var 130 mann fra Buskerud Arbeidsfylking i virksomhet i tomte-området.

I planleggingsperioden ble utbyggingsplanen endret adskillig fra den opprinnelige, og sommeren 1942 lød entreprenør *Harald Bjertnæs'* kalkyle slik:

Tre troppsbrakker 174.572 kroner, messe 56.558, befalsbrakke 39.143, vindfang, vedbod og sykkelstur 4.689, kjøkken og spisebrakke 62.250, sykestue 65.800, håndmagasin 8.850, badstue 13.575, vakt og arrestlokale 21.500, verksted og opplagsskur 10.085, tørkeskur 21.770, latriner 9.190, utvendige vannledninger 7.400, utvendige kloakkledninger 10.200, omsetningsskatt og diverse 9.158, tilsammen 536.000 kroner. *)

Utvidelser førte til at materialbehovet økte; det kom høsten 1942 opp i 230 standard, hvorav altså 50 stdr. var gave.

Byggearbeidet ble bortsatt til *De Samarbeidende Håndverkere A/S* hvis disponent var *Anders Hammerø*, Oslo. Byggmester *Sølfest Florvaag*, Heradsbygd i Solør, ble firmaets ansvars-

*) Omregnet til prisnivået ved utgangen av 1985: Ca. 5,2 mill. kroner.

havende for prosjektet, og sistnevntes svoger, murmester *Thorvald Rulluth* fra Ringeby, ledet arbeidet på stedet i lange perioder.

TELEFON- OG KRAFTLINJER

Den beste beskrivelsen av fremdriften i byggearbeidet er gitt av AT selv — i organisasjonens årsrapport for 1943, det året da Åstjernleiren ble innviet. Den er skrevet av sveitfører *Harald Skavhaug* som var leder for 6. Oppland sveit og leirsjef på Åstjern fra første stund. Han hadde tidligere vært fører for 3. Oppland sveit på Skreia — til høsten 1942.

Rapporten bekrefter at det var Buskerud Arbeidsfylking som til å begynne med foresto arbeidene på stedet. 15. september 1942 ble administrasjonen av anleggsarbeidet overført til Oppland Arbeidsfylking (2. arbeidsdistrikt) og ledet av nettopp sveitfører *Skavhaug*.

— Byggingen av selve leiren var påbegynt fem dager tidligere, opplyser årsrapporten — og fortsetter:

«I oktober 1942 var det første tørkeskuret under tak, og seinere gikk det slag i slag, slik at samtlige skur med vaktstue og hånddepot var ferdig til jul.

I november samme år gikk sveiten i gang med bygging av telefonlinje på 6 linjer fra Bleiken til Hennung, en avstand på ca. 6 km. Den tidligere linje var helt ubrukelig, idet samtlige stolper var råtne og hele nettet i den dårligst mulige forfatning. På denne strekningen gikk det med 151 stolper, som alle ble sprengt ned i fjell. I april måned 1943 ble linjen forlenget som dobbelt skogslinje, i en lengde av ca. 4 kilometer fram til Åstjern. Dette ar-

To sentrale skikkelser i arbeidet med byggingen av Åstjern AT-leir: Fylkesfører *Hroar Hovden* (til venstre) og sveitfører *Harald Skavhaug*. Den sistnevnte var sjef på Åstjern helt til han rømte til Sverige i 1944. (Foto: AT-bladet.)

beidet ble utført av 6 AT-menn i løpet av tre dager. På denne måte fikk både Hennunggrenda og Åstjernleiren telefonforbindelse med riksnettet.

Forat anleggsarbeidet ved Åstjern skulde ha den minste mulighet for å bli ferdig til innrykning 1. mai 1943,

var det absolutt nødvendig at anlegget ble tilført elektrisk kraft til sagverk, flishøvel og de øvrige maskiner. Sveiten gikk derfor allerede 1. november 1942 i gang med bygging av en høyspentlinje fra Nyhus til Åstjern. Dette arbeidet ble utført i den kaldeste tiden, med fykende sur vind, snø og sludd. Men det var karer som var vant til både arbeid og hardt vær. Det var mannskaper fra egnen omkring Bergen, fiskere, herdet i mang en hard dyst for det daglige brød.

Arbeidet ble fullført av 18 mann på 3½ uke. Ikke mindre enn 61 ledningsmaster med 23 bardunstolper skulde reises, og de aller fleste av disse måtte sprenges 1,30 m ned i fjell. Hele arbeidet, med unntagelse av den direkte montering av tråden på isolatorkoppene, ble foretatt av AT. Og noen hver vet hvor store mengder av tråd som skal strekkes for en høyspentlinje på 22 000 volt i en lengde av 4 kilometer.

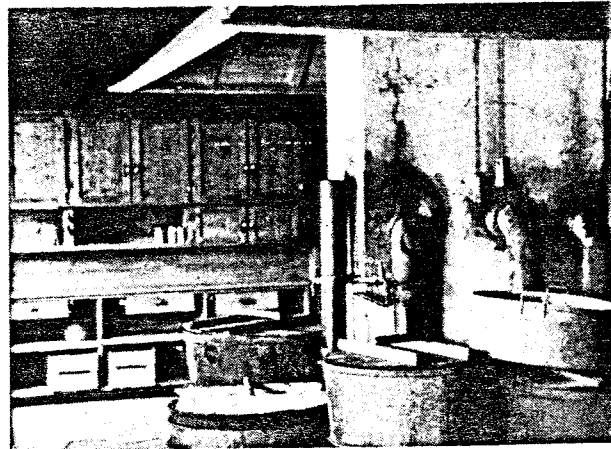
«STORE VEGPROBLEMER»

Allerede sommeren 1942 var det foretatt endel utbedringsarbeider på skogs-

vegen fra Hennung til Åstjern. Det skulde imidlertid snart vise seg at vegen ikke på noen måte tålte den kolossale påkjenning som den ble utsatt for, så snart transporten av alle slags materialer begynte. Vagner og sleder slet seg fram oppover skogsvegen, som snart ikke var annet enn et eneste bunnløst dyp av søle. Det hendte mer enn én gang at både hest og vogn nesten forsvant i myra, og en gang tok det halve dagen før en fikk en hest opp igjen av myrhullet, forat den 2 meter lenger framme igjen måtte finne seg i å forsvinne, så en bare hadde hodet å holde seg til. Og dette hendte inne på plassen, der en no drenerer og grøfter for å planere sveitens oppstillingsplass.

Da det ikke lenger var mulig å komme fram med hest, fikk en kontrahert en stor beltetraktor som kjørte så å si dag og natt. Sveiten måtte selv holde hele vegen fra Bleiken til Hennung og derfra opp til Åstjern farbar, da bygda, på grunn av forholdene, ikke så seg i stand til å skaffe de nødvendige folk eller drivstoffer for snøplogen.

Også mange andre vanskeligheter hadde man å kjempe med. På saga

En titt inn i det store leirkjøkkenet.

(Foto: S. Brigger.)

kunde det ene uhell følge det andre, og fra midten av desember til slutten av februar var det helt slutt på tilgangen av materialer. Som et annet eksempel på hvor vanskelig det ofte kunde være, kan nevnes at jernbanevogner med 40 tusen murstein som var avgitt og lovet så tidlig som i november 1942, først kom til sveiten i mai 1943.»

Hva rapporten merkelig nok ikke nevnte, var at Åstjern høsten 1942 blant mange andre hadde NS-ministeren for arbeidstjeneste og idrett, *Axel Stang*, på en fransk visitt.

LEIREN TAS I BRUK

Til 11. januar 1943 var 75 mann pluss befal innkalt til tjeneste i 6. Oppland sveit.

Spisebrakkka og de tre troppsbrakke ble påbegynt først i mars, og 10. april kunne man for første gang fyre opp i spisebrakkka.

Byggevirksomheten fortsatte så for fullt utover sommeren. Det var den forannevnte byggmester Florvaag som var ansvarlig for arbeidet. Han hadde egne folk og delvis AT-mannskaper til rådighet.

Ganske mange AT-menn hadde vært med i den første byggetiden. De var da innkvartert på opptil ni forskjellige steder ved Hennung; forlegninger, kontorer, sykestue og spisesal var spredt over et område på nesten ett tusen mål.

Men de var allikevel få i forhold til den styrken som rykket inn 30. april 1943 og kunne ta den nye leiren i bruk. Da møtte ialt 252 mann fra Gudbrandsdalen og Valdres i nord til Jevnaker og Lunner i syd. De ble fordelt på fem tropper. En tropp mannskaper med rest-tjeneste var forlagt på Hennung. Den samlede styrke var dermed oppe i ca. 300 menige, 23 befal og 9 kokker.

LANDETS STØRSTE BELEGG

ATs eget månedsblad omtalte begivenheten og konstaterte at med innflytningen i mønsterleiren ved Åstjern var første skritt tatt «til å virkelig gjøre herredsagronom Treholts store planer om oppdyrking og kultivering av myrstrekingene på almenningene, og det er en sak som får stor betydning for bygdas jordbruk. Det er udyrket, men dyrkbar jord som her legges under plog. — Denne nye leiren er den største og mest moderne AT hittil har oppført, og den skal tjene som mønster for lignende anlegg i framtiden. Leiren ligger meget vakkert til i skogsterrenget, og bygningene er stemt inn i terrenget og miljøet på en meget tiltalende måte. Leiren har det største belegg i landet, idet det er innkommandert ialt 300 tjenestepiktige fra Hadeland, Gjøvik-distriktet og fra Lillehammer. Hertil kommer så befal og engasjert personell, så ialt teller styrken 340 mann.» —

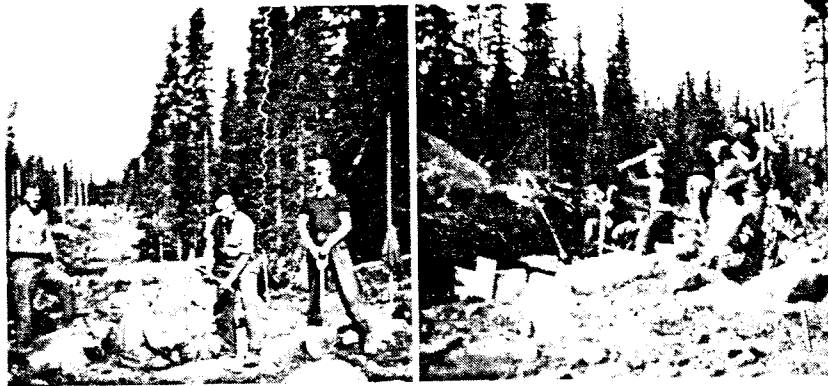
EKSERSIS I SKOGEN

Mandag 3. mai 1943 hadde avdelingen sin første øvelsesdag.

La oss igjen se hva sveitfører Skavhaug — om enn i noe blomstrende ordelag — berettet i sin årsrapport:

«Når man i alminnelighet tenker på eksersis og drill, forbinder man det med en stor eksersérplass full av AT-menn i konsentrert arbeid for å lære alt det nye som skal sveise dem sammen til én enhet, gjøre dem til en eneste stor familie, hvor mottoet er én for alle, alle for én.

Dette var også målet ved 6. Oppland sveit sommeren 1943, men noen eksersérplass eller endog oppstillingsplass hadde en ikke til rådighet. En måtte hjelpe seg så godt en kunde på den smale

Et par glimt fra sommeren 1943, da AT-soldater bygget den gamle kjerreveien Hennung-Åstjern om til en brukbar bilvei. (Ukj. fotogr.)

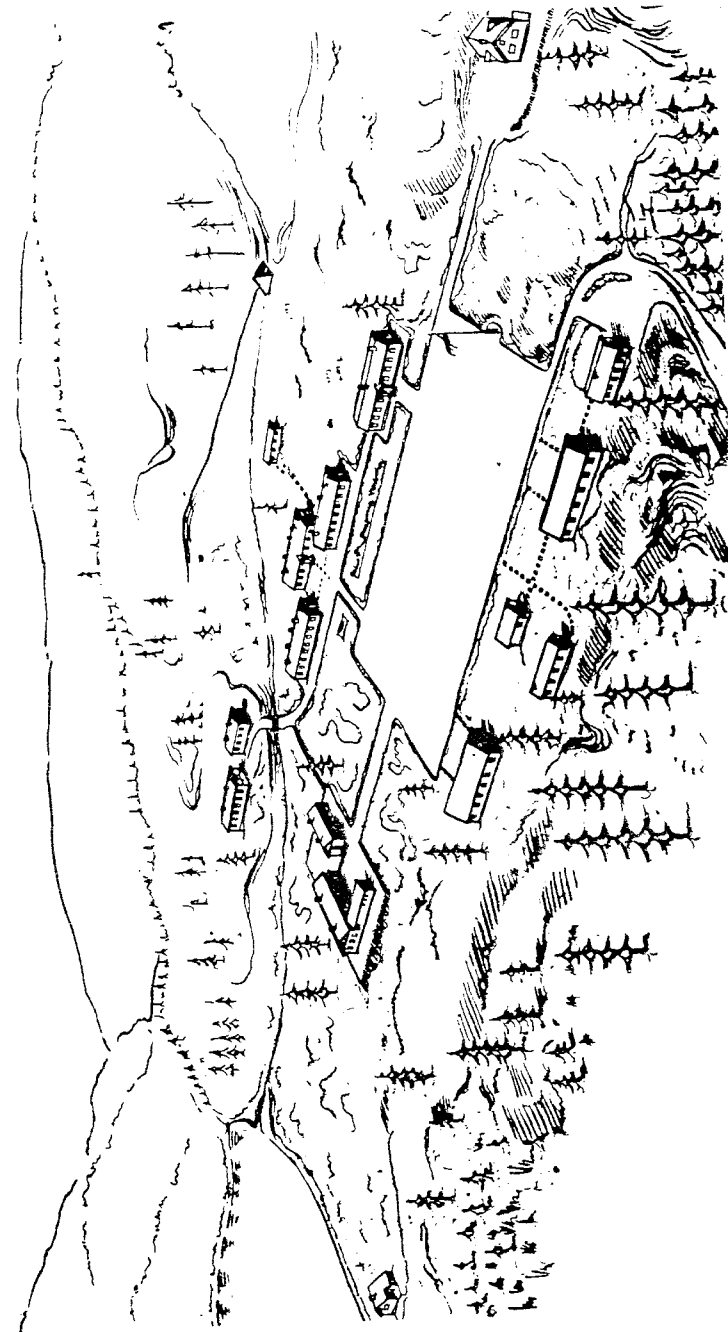
ujevne skogsvegen. Det fikk ikke hjelpe om ikke vegen var stor nok til at hele laget fikk plass, for ikke å snakke om troppen. Befalet måtte finne seg en liten stubbe eller stein inne i skogkanten, og herfra gjaldt det så å gi AT-guttene den første instruksjon i de militære disipliner. Det krevde den mest intense konsentrasjon og påpasselighet fra befalets side, og en aldri sviktende vilje til å ville gjøre det best mulige fra guttenes side.

1. OPPGAVE: NY VEI

Behovet for ny vegforbindelse Hennung-Åstjern gjorde seg imidlertid så sterkt gjeldende at sveiten, etter konferanse med de overordnede myndigheter, snarest måtte gå i gang med sin første arbeidsoppgave. 24. mai foretok hele befallstaben, under ledelse av sveitfører Skavhaug og planoffiser, sveitfører Einbu fra Opland Arbeidsfylkings stab, en orienterende befarings av arbeidsfeltet. 25. mai ble det første spadestikk tatt ved en liten høytidelighet i nærvær av samtlige tropper og befall. Et stort og interessant arbeid var påbegynt.

Arbeidstyrken på vegarbeidet var den første måned fram til 15. juni, gjennomsnittlig på 205 mann. Den resterende del av styrken måtte fortsatt disponeres til transport og håndlangerarbeid.

Vegen, som er på 3520 meter, går gjennom et meget vanskelig og kupert terreng. Selv ikke på det beste vinterføre var det her mulig å komme fram med tømmerlass. Allerede fra det første øyeblikk var det klart, at den alt overveiende del av arbeidet vilde bestå i minerings- og sprengningsarbeider. Det var et arbeid som krevde den største påpasselighet og aktpågivenhet fra befalets side, hvis der ikke skulde skje ulykker. All sprengning måtte foretas til bestemt tider på dagen, så vel av hensyn til selve arbeidsinnsatsen som på grunn av faren for ulykker. Vegen følger nemlig i hele sin lengde den tidligere omtalte høyspentlinje på 22 000 volt, og muligheten for at denne skulle sprenges i stykker måtte tas med i betraktningen. I de beste minerings-tidene var derfor strømmen slått av, en forsiktighetsregel som seinere viste seg å være absolutt påkrevd. I sommerens

Denne perspektivskissen av Åstjernleiren — «Brandbu AT-leir» — forelå i desember 1943. Da var de fleste husene på plass. Det ble bygningsmessig sett gjort bare ubetydelige endringer senere. (Ukj. tegner.)

løp hendte det nemlig mer enn en gang at linjen ble skutt i stykker, men skaden var jo da ikke større enn at den ble utbedret i løpet av et par timer.

Det er ikke så små mengder med dynamitt som er gått med i sommerens løp. På en enkelt strekning på under 100 meter gikk det en dag over 40 skudd på en gang, en ganske flott kanonade som satte de vildeste rykter i gang nede i bygda. Hittil kan en regne med at det er avfyrt ca. 5 000 mineskudd med til sammen ca. 1 300 kg dynamitt.

Den største vanskeligheten i begynnelsen var mangelen på faglærte borsmeder. Men mange dagene gikk det ikke før man blant sveitens mannskaper hadde funnet det nødvendige antall borsmeder som med stor nidkjærhet gikk i gang med å kvesse og herde borstålet. Det har da også vakt alles beundring at det store veganlegget Nyhus-Åstjern no snart er fullført av sveiten, uten assistanse av spesielle fagarbeidere.»

*) En annen statistikk viser at AT i tidsrommet fra 1. april 1942 til 31. august 1943 hogde ialt 460,6 kubikkmeter tømmer og ved i Brandbu almenning.

Badstua ble reist like ved Åstjernet.

(Foto: S. Brigger.)

VEDHOGST OG GRØFTEGRAVING

Innen utgangen av året var veien ferdig underbygget og delvis gruset.

AT kunne dette året også berette om skogsarbeide i almenningen. Sveitføeren har ordet:

«15. juni ble endel av styrken satt inn på vedhogst for Brandbu Almenning. Da arbeidet ble avsluttet, hadde sveiten hogd 10 500 reis, herav 3 700 reis til eget vinterbehov.»

2. tropps gutter var absolutt suverene når det gjaldt skogsarbeidet. 34 mann hogde her gjennomsnittlig 230 reis på 6 timer. Det beste dagsresultat for troppe var 263 reis på 35 mann, og den beste enkeltprestasjon er 20 reis på 6 timer. Det er AT-mann nr. 80218, Løvli fra Reinsvoll som er mester for denne flotte prestasjon. Som nr. 2 kommer AT-mann nr. 80398, Hoel fra Jevnaker, med 18 reis, og AT-mann nr. 80200, Jensen, som nr. 3 med 16 reis. Gutter som vet å bruke øksen, og hos hvem hvert hogg er effektivt.

Mang en annen hadde aldri tidligere stiftet noe nærmere bekjentskap med

denne redskapen, men iherdig og målbevisst gikk de inn for den nye oppgaven. Når de no seinere i livet får bruk for sin nye viten, vil de nok ofte tenke tilbake på sin tjenestetid i AT og hva de lærte der.»

I løpet av 1943 ble man også ferdig med utgrøftingen av selve leirområdet og var kommet langt med grøftingen til vann- og kloakknettet. Også planeringen av oppstillingsplassen ble påbegynt innen årets utgang.

Det kan ellers nevnes at 3. august var mannskaper fra Åstjernleiren med på skogbrannslukning i Flå, Hallingdal. 204 menige og 14 befal deltok; de var borte i åtte dager.

MED I POTETONNA

Men AT-mannskapene i Åstjernleiren skulle få også andre oppgaver. I denne krigens og dermed matmangelens tid var bl.a. potetdyrkingen sterkt utvidet, noe som førte til mangel på arbeidskraft under opptagningen. Høsten 1943 ble derfor 90 mann fra AT-leiren satt inn i potetonna. *)

Et godt tidsbilde og et typisk eksempel på AT-terminologien kan vi atter hente fra sveitfører Harald Skavhaugs egen beretning:

«Situasjonen i Brandbu og Tingelstad var, som overalt ellers, meget prekær for gårdbrukerne på grunn av den nesten totale mangel på arbeidshjelp. Frosten kunde sette inn når som helst, og nesten overalt sto framleis storparten av avlingen ute.

No fikk gårdbrukerne stifte nærmere bekjentskap med AT-guttene under inn-

*) Fra 1. april 1942 til 31. august 1943 utførte mannskaperne 100 såkalte AT-dagsverk i onnearbeidet i Brandbu.

sats. De første dagene var det kanskje en og annen bonde som med en viss skepsis så guttene dra av sted til sine nye oppgaver, men som overalt ellers bestod de sin prøve med glans. Etter spørnelsen etter AT-gutter vokste fra dag til dag, nesten fra time til time, og det var helt umulig for sveiten å hjelpe alle dem som trengte assistanse. Innsatsen var nemlig begrenset, da det ikke var mulig å oppdrive transportmidler. Telefonen fortsatte imidlertid å kime etter

AT-soldater på ved- og tømmerhogst var 1943-45 et vanlig syn i Brandbu almenning.

(Foto: A. Nereng.)

mer hjelp, og den lokale arbeidsformidling og sveiten visste snart ikke hvor de skulle begynne og hvem som fikk vente. Styrken måtte fordeles best mulig, og befalet stormet fra den ene gård til den andre, for å kontrollere at alt gikk som det skulle.

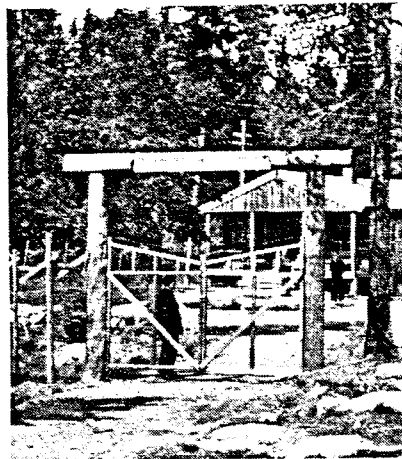
Det er alltid en egen stemning over arbeidet under potetonna; alle er fullt klar over hva det gjelder og alle yter hva de makter. Hvor en kom og gikk, så en flittige AT-gutter i samarbeid med gårdens folk og tilkalte skolebarn, det hele gikk for full kraft, et kappløp med tiden. Når kvelden kom, ble samarbeidet fortsatt, og mangt et vennskap ble knyttet mellom gammel og ung, gutt og jente i disse travle, hektiske dagene.

No er det ikke lenger noen i Brandbu eller Tingelstad som spør: Hvorfor AT? Ved personlig erfaring har de no fått forståelsen av hva denne mektige organisasjon betyr, hva den kan, hva den vil og hva den makter.»

«VÅR FLOTTESTE LEIR»

I november 1943 var byggearbeidet kommet så langt at leiren besto av ialt 17 store og små bygninger. Ved sin plassering dannet de bl.a. en åpen firkant, en oppstillingsplass på 60 x 120 meter. Samtlige bygninger, med unntagelse av sykestue, depot, tørkeskur og verksted, var bygget av laftet oval plank. De skulle brunbeises og forsynes med grønmalte vinduskarmer og vinduslemmer.

Fra badstua var det bare tre-fire meter ned til Åstjernet. Den store befalsmessa med spisesal, peisestue, skriverom, leserom, kjøkken og værelser for betjening, samt befalsbrakka, lå litt tilbaketrukket på en liten knaus ut mot vannet.

Den søndre leirporten med vaktstua i bakgrunnen. (Foto: S. Brigger.)

Her er bygningenes størrelse: Befalsmesse 220 kvadratmeter, befalsbrakke 147, to troppsbrakker á 271 og én á 282, befalslatrine og skur 50, spisebrakke 282 + delvis kjeller, sykestue 139, kantine (AT-heim) 144, forsamlingsal 220, badstue 40, mannskapslatrine 53, pumpehus 21, vakt og arrestlokale 83, håndmagasin 215, depot 62, verksted-skur 56, tørkeskur 212, latrine 5 og garasje 18 kvadratmeter.

Ved årets utgang var etablissementet ved Åstjern blitt hva AT selv kalte «en hel liten by — Norges Arbeidstjenestes nyeste og flotteste leir».

SAKENS ØKONOMISKE SIDE

Om AT ifølge sveitfører og leirsjef Skavhaug var en mektig organisasjon, så var det iallfall én sak som den ikke greide å ordne opp i: Oppgjøret med det firmaet som reiste Åstjernleiren, De Samarbeidende Håndverkere A/S.

17. desember 1943 skrev Brandbu almenning til AT og gjorde oppmerksom

på at firmaet ennå ikke hadde gjort opp for de leverte trematerialer til leiren.

På dette tidspunkt hadde de Samarbeidende Håndverkere A/S fått utbetalt av AT ialt 360.000 kroner som forskudd på endelig oppgjør, altså á conto. Beløpet fordelte seg slik: 65.000 kroner i oktober 1942, 45.000 i desember samme år; året etter 150.000 kroner i april og 100.000 i november.

AT etterlyste et á jour-ført regnskap fra firmaet, for å få en oversikt over hva som var medgått innen de forskjellige sektorer. Men noe slikt regnskap ble ikke fremlagt, fremgikk det av en brevveksling i 1944.

Etter gjentatte purringer til entreprenøren — stadig uten resultat — ga AT 30. august 1943 beskjed til Drammen og Oplands Privatbank om at den garanti som var gitt for utbetalinger til firmaet, måtte sperres. Da så AT i september mottok en regning på nær 13.000 kroner for en leveranse som entreprenøren skulle ha betalt, ble det gitt beskjed fra overordnet AT-hold om at alle utbetalinger til firmaet skulle stanses.

Til tross for dette fikk entreprenørfirmaet i januar 1944 utbetalt ytterligere 35.000 kroner. Derved kom summen opp i 395.000. Men det stoppet ikke

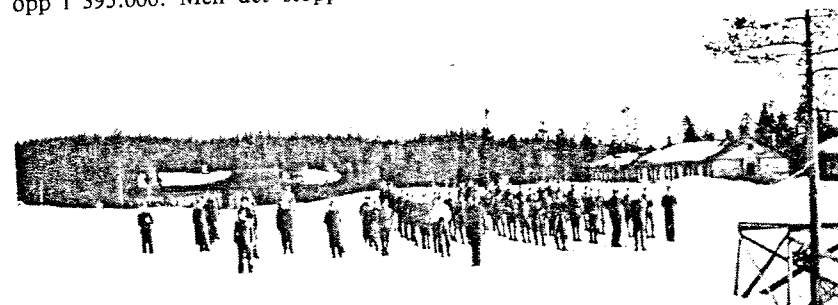
med dette. Da Brandbu almenning etter krigen henvendte seg til Avviklingsstyret for AT og gjorde krav på et tilgodehavende, fremgikk det av Avviklingsstyrets svarbrev, at entreprenøren hadde fått utbetalt ialt 415.000 kroner for sitt arbeide med Åstjernleiren.

Til Brandbu'stikka har byggmester Florvaag selv fortalt (i 1985, 92 år gammel), at firmaets byggepris for Åstjernleiren, grunnarbeidet medregnet, lå på ca. 480.000 kroner.*) Alt ble betalt, unntatt 16.800 kr. som firmaet avskrev som u-erholdelig.

DAGLIGE GJØREMÅL —

De AT-soldatene som hadde rykket inn 22. november 1943, ble dimittert 29. mars året etter. Det dreide seg om ca. 150 mann (tre tropper), som vesentlig hadde drevet med tømmerhogst i Brandbu og Tingelstad almenninger samt i noen privatskoger ved Kutjern. I den forbindelse hadde 50 mann i lengere tid vært innkvartert på Kvitingly. — Resultatet ble oppgitt til ialt 3325 kbm. tømmer, 2109 reis ved og 411 reis kubbe.

*) Omregnet i h.t. konsumprisindeksen tilsvarte dette beløpet vel 4,5 mill. kr. ved utgangen av 1985.

AT-soldatene klar til ski-dag i februar 1945.

(Foto: A. Nereng.)

Den såkalte Oslo-troppen, som begynte tjenesten 12. januar, ble på Åstjern til 20. mai. Januar-mars var her altså ialt fire tropper.

Sveitfører denne vinterterminen var først — som vanlig — Harald Skavhaug. I januar dro han imidlertid til Tyskland på kurs. Nestføreren, *Olav Sopp*, overtok derfor ledelsen og var sveitfører arbeidsperioden ut. Da kom Skavhaug tilbake, og Sopp ble sveitfører på Dokka.

15. og 23. mai kom ialt 170 mann av årets sommerstyrke på plass. De begynte 22. juni md oppretning av veien fra Hennung helt frem til leiren. Styrken ble forsterket først i juli med ytterligere 80 mann. Etter veiarbeidet fulgte vedhogst, grøfting av Kommerikkemyra m.v.

Tirsdag 4. juli fikk Åstjern AT-leir besøk av én av lederne for landets nazistiske myndigheter. Det var atter ministeren for arbeidstjeneste og idrett, den før omtalte *Axel Stang*.

Denne gangen sørget han for å la seg intervju av avisen «Hadeland». Han uttalte da bl.a. at Åstjernleiren skulle bli et mønsteranlegg for Norges Arbeidstjeneste og at man allerede var kommet langt på vei.

Stang hadde under sitt besøk fått se hva han kalte igangsettelsen av de forberedende arbeider til grøftingen og oppdyrkingen av myrer i Brandbu almenning. «Kultivering av myrstreknin- ger er en typisk AT-oppgave», sa han, «og i Brandbu og Tingelstad almenninger er det arbeide for AT i årtier fremover». Det samme gjaldt forøvrig elvereguleringen Brandbu-Gran, uttalte Stang.

REGULERING AV VIGGA

Det som Axel Stang hadde tenkt på når han nevnte elveregulering, var et prosjekt som *Gran-Brandbu Grøftingslag* arbeidet intenst med å få iverksatt: En regulering av Vigga elv med påfølgende senking av Jarenvannet. Norges Arbeidstjeneste engasjerte seg i dette prosjektet og var med på planleggingen. Det ble også inngått en avtale mellom laget og AT om at AT skulle utføre en vesentlig del av elvereguleringsarbeidet.

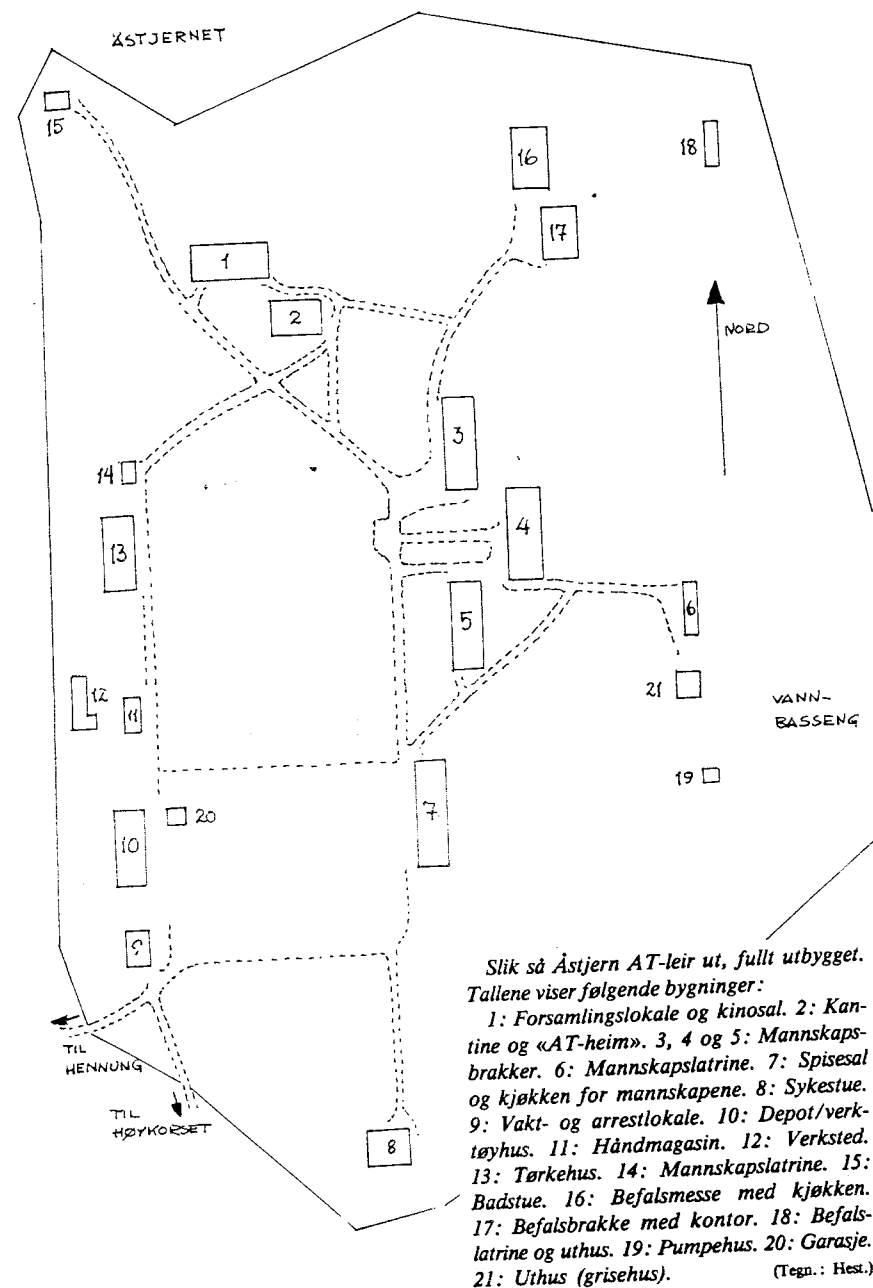
Planledelsen i AT foretok derfor en befarung av Vigga først i juli, og en snau måned senere — 31. juli — ble 50 mann fra Åstjern innkvartert på «Folkvang». De gikk igang med elvereguleringen fra Prestkvern og skulle i løpet av tre år arbeide seg sydovert helt til Hvals mølle. AT beklaget imidlertid at man ved starten hadde for liten styrke disponibel for formålet.

MANGE SLAGS OPPGAVER

28. august ble også endel AT-mannskaper satt i sving med å grøfte Valdresmyra (ca. 100 dekar) i Tingelstad almenning. Her skulle opparbeides dyrkingsjord, som det ifølge herredsagronom *Thorstein Treholt* var et meget stort antall småbrukere i bygda som ønsket seg. —

11. november ble troppen som hadde rykket inn i mai, dimmitert. På det meste hadde sommerens belegg utgjort 217 mann. Nå var det bare 35 tilbake.

På dette tidspunkt var Valdresmyra ferdiggrøftet og klar for dyrkingsforsøk. Raassumseterstormyra i Brandbu almenning var påbegynt og ble betraktet som en stor arbeidsoppgave. Her skulle ialt 1.000 dekar grøftes og kultiveres; nå

Slik så Åstjern AT-leir ut, fullt utbygget. Tallene viser følgende bygninger:

- 1: Forsamlingslokale og kinosal. 2: Kantine og «AT-heim». 3, 4 og 5: Mannskapsbrakker. 6: Mannskapslatrine. 7: Spisesal og kjøkken for mannskapene. 8: Sykestue. 9: Vakt- og arrestlokale. 10: Depot/verktøyhus. 11: Håndmagasin. 12: Verksted. 13: Tørkehus. 14: Mannskapslatrine. 15: Badstue. 16: Befalsmesse med kjøkken. 17: Befalsbrakke med kontor. 18: Befalslatrine og uthus. 19: Pumpehus. 20: Garasje. 21: Uthus (grisehus).

(Tegn.: Hest.)

hadde man begynt med hovedkanalen. Og fortsatt grøfting av Kommerikke-myra hørte med.*)

I løpet av sommeren var det dessuten hogd 6.000 reis ved, derav 5.000 til egen bruk. Det var hogd 500 reis for hver av almenningene — og mer sto for tur i Tingelstad.

Ellers hadde det vært en måneds onnearbeid, da 50 mann fra Åstjern hadde vært forlagt til Solvang skole og 50 til «Heimvang». Tyve mann hadde dessuten vært avgitt til Bøverbru.

Fra 1944 kan det forøvrig noteres at leirens nye, store vannverk ble tatt i bruk sist i januar.

*) De meget detaljerte planer som AT utarbeidet for kanaler og landgrøfter på Raassumseterstormyra m.v., ble 4. januar 1946 av Avviklingsstyret for AT overlatt til herredsagronomen i Brandbu. Th. Treholt var herredsagronom til 1947.

Utsnitt av Trygve Håkenstads vegg-malerier.
(Foto: S. Brigger.)

Senere på året ble den provisoriske spisesalen på Hennung revet og materia-lene brukt til vedskjul i leiren.

AT på Åstjern fikk også ny egen lege dette året, dr. Reinhard H. Myklebust.

«KUNST PÅ ARBEIDSPLASSEN»

Høsten 1943 var bygdekunstneren Trygve Håkenstad fra Vågå gitt i oppdrag å dekorere spisesalen og vaktstua i Åstjernleiren.

I den nesten 25 meter lange spisesalen fikk veggene malte felter som inneholdt motiver fra arbeidslivet i Oppland. Bladet «Hadeland» beskrev bildet på den ene langveggen slik: «På bakgrunn av et typisk Oplandslandskap med åker og eng, skog og vidde, fly og vatn, går arbeidet sin gang i sommerdagen. Bildet er av utmerket dekorativ virkning, og maleren har vært meget heldig både i komposisjonen og fargevalget». Det var liv og arbeidsglede over også de andre bildene, og «den store spisesalen presenterer seg no som noe av det vakreste en kan tenke seg. En slik spisesal skal en leite lenge etter for å finne maken til, hvis det i det hele tatt finnes noe lignende på våre breddegrader.»

Vaktstua ble dekorert med bilder av mer symbolsk natur; også denne oppgaven — ifølge avisen — løst på en meget tiltalende måte.

Dekorasjonsarbeidene sto ferdige 1. februar 1944. Det var på tale at Håkenstad senere skulle få dekorere også leirens forsamlingslokale og enkelte andre bygninger, men dette bortfalt av lett forståelige årsaker. —

FØREREN SOM FORSVANT

Nå fikk ikke leirsjefen, Harald Skavhaug, oppleve alt det som skjedde på

Nok et utsnitt av veggdekorasjonene i leiren.

(Foto: S. Brigger.)

Åstjern i 1944. I august forsvant han nemlig; det viste seg senere at han, hustruen og barna var rømt til Sverige. Dette skjedde umiddelbart etter at han var blitt beordret til fører for Vestfold Arbeidsfylking, hvor han skulle ha overtatt 1. september.

Rømmingen kom svært overraskende på hans kolleger, som erindret bl.a. hva AT-bladet hadde skrevet om 3. Oppland sveit på Skreia, mens Skavhaug var sveitfører der:

«Maken til befal skulle du aldri ha sett — stramme som kavallerioffiserer alle mann — en pryd for Østre Toten. Sveitfører Skavhaug — deres eldste-mann — gikk igjen i ukerevyen sammen med sine gutter over hele Norges land og havnet til syvende og sist på filmteatrene helt nede i Tyskland.»

ATs fylkingsfører i Oppland, Hroar Hovden, som tidligere hadde vært syke-vikar for Skavhaug ved et par anledninger, måtte nå finne hans etterfølger.

Valget falt på nestsveitføreren, Jacob Schjager-Sveum, som dermed overtok ledelsen av både sveit og leir.

IKKE HELT SOM FORUTSATT

Selv om AT utfoldet stor aktivitet i sin Åstjerntid og var i virksomhet på mange områder, var det åpenbart for enhver at selve hovedformålet med ATs etablering i bygda, den store myrkultiverings-planen i Brandbu almenning, var kommet i bakgrunnen. Sveitfører Jacob Schjager-Sveum sa det som det var, i bladet «Hadeland» 25. oktober:

— Leiren ble anlagt først og fremst for å nyttiggjøre myrene i almenningen. Men det var ikke blitt mye av det ennå. Det hadde nemlig meldt seg så mange andre oppgaver etter hvert. —

Stort likere skulle det ikke bli senere.

LIE GIR DET GLATTE LAG

Tidlig i desember 1944 var tjenesten slutt for mannskapene som var frem-møtt i juli.

Sveitfører Olav Sopp i uformell prat med en av sine under-kvartermestere på Åstjern våren 1944. (Ukj. fotogr.)

Noen vintersveit var denne gangen ikke tenkt innkalt. Det skyldtes at det måtte skaffes plass på Østlandet for den tvangs-evakuerte befolkningen fra Finnmark. I Oppland ble AT-leirene Dokka, Skreia, Kapp og Ringeby avsatt til formålet, mens Åstjernleiren på grunn av sin noe avsides beliggenhet ble holdt i reserve.

De første evakuerte ankom til Brandbu 20. november og ble passert på gårder og pensjonater. Samtidig fant AT ut at organisasjonen ikke kunne unnvære Åstjernleiren; AT-mannskaper var nemlig sårt tiltrengt til skogsarbeide i bygda.

En tropp på 50 mann, vesentlig folk med rest-tjeneste, ble så tatt inn 13. desember. De begynte med tømmerhogst

like over nyttår. Så innkalte AT ytterligere 100 mann for fremmøte 5. februar 1945.

Denne innkallelsen førte til en meget skarp redaksjonell kritikk i bladet «Hadeland». Redaktør *Finn Lie* la såvisst ikke fingrene imellom. Det som han angrep, var at AT hadde innkalt til tjeneste profesjonelle skogsarbeidere som fra før sto i fullt arbeide. Hvis AT mente å *hjelpe* skogbruket, måtte AT greie å hente sine mannskaper fra andre yrker, hevdet Lie.

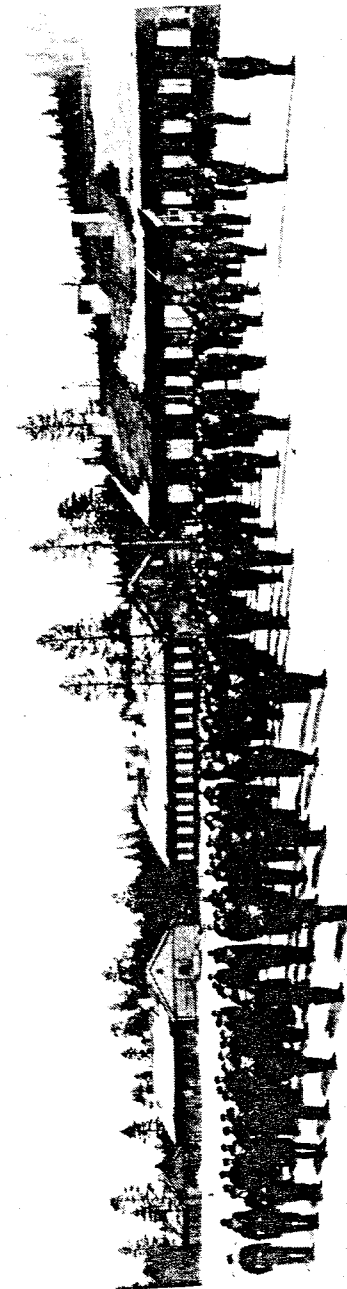
Artikkelen medførte ingen endringer i selve mannskapsutskrivningen, men det fortelles at ved dette fremmøte fikk flere innkalte enn vanlig tjeneste-utsettelse eller permisjon på grunn av «annet livsviktig arbeid».

HJEMMEFRONTEN TAR AFFÆRE

Når «Hadeland» til tross for sin oppsiktsvekkende språkbruk unngikk påpakning fra AT eller de fungerende myndigheters side, hadde det nok sammenheng med den aktuelle situasjon i sin alminnelighet. Krigen og det nazistiske styresett her i landet nærmet seg slutten.

Selv om mange, særlig i bygde-Norge, hadde hatt mye tilovers for den praktiske virksomhet som Arbeidstjenesten utfoldet, var nå folks innstilling til AT gradvis endret. Bakgrunnen var en frykt for at AT skulle bli det organ som innrullerte og mobiliserte norsk ungdom til krigstjeneste på okkupasjonsmaktens side.

25. mars 1943 hadde de nazistiske myndigheter utstedt en «lov om Norges Arbeidstjeneste» for å skape en slags hjemmel for sine planer. I formålspara-

6. Oppland sveit av Norges Arbeidstjeneste oppstilt i Åstjernleiren i mars 1944. Her mønstrer fire tropper — ca. 200 mann + befal — for leirsjefen, sveitfører Olav Sopp. Nestsvetfører var Jacob Schjager-Sveum, kvartermester Einar Lund-Nilsen, troppsførere Olav Bech, Peder Raassum, T. Trapnes og S. Heian. (Ukj. fotogr.)

grafen het det «all frisk norsk ungdom skal gjøre arbeidstjeneste» og at «arbeidstjenesten skal oppdra den norske ungdom i nasjonal ånd til disiplin og samkjensle og til vyrdnad for kroppslig arbeid og samtidig løse nasjonale oppgaver».

Dette innebar i klar tekst, at Arbeidstjenesten skulle utføre de oppgaver som NS og de nazistiske myndigheter anså som nasjonale — og som dermed også bidro til tysk krigsseier.

Motstanden mot AT ble derfor skjerpet, ikke minst etter at NS-statsråd *Sverre Riisnæs* i januar 1944 hadde fremmet forslag om å mobilisere fem årsklasser norsk ungdom for å sette dem inn som hjelpetropper på Østfronten — og NS-fører *Vidkun Quisling* hadde villet opprette et norsk «riksutskrivningsvesen».

Tusenvis av unge menn i den aktuelle alder rømte til skogs og ble «gutta på skauen». Mange av de mannskaper som ble utskrevet til AT-tjeneste i Åstjern-

leiren, lot være å møte. Andre rømte fra leiren så snart de fant en mulighet.

I juli 1944 gikk så Hjemmefrontens Ledelse ut med krav til alle lensmenn om å nekte enhver medvirkning i å oppspore og innbringe ungdom. Denne parolen fikk en klar virkning, så mye mer som det nå var tydelig for alle, at det nærmet seg en tysk kapitulasjon.

TRUET TIL ÅSTJERN

Mot denne bakgrunn ble ikke aktiviteten i Åstjernleiren den samme utover høsten 1944 som tidligere. Visse oppløsningstendenser begynte å gjøre seg gjeldende. Selv en tilsynelatende så idealistisk AT-tilhenger som sveitfører Skavhaug var jo kommet på andre tanker og hadde rømt.

AT-tjenesten var ikke lenger noe som man uten videre avfant seg med. Flere og flere måtte mer eller mindre *trues* til tjeneste. I denne tiden var det ofte folk

Det er godt med mat og hvil ved en nying — som her i Brandbu almenning vinteren 1943-44.

(Ukj., fotogr.)

Her er AT-soldater fra Åstjern i ferd med å sette Kampen-bakken ved Bleiken i stand til et NS-skirenn i mars 1945. Det fortelles at det ble et «kleint renn» fordi karene hadde gjort for dårlig arbeide med hoppet

(Foto: A. Nereng.)

i arresten på Åstjern. Og det gjaldt ikke bare leirens egne AT-soldater. *Bjørn Sørensen*, Oslo, forteller (1985):

— Som utkommandert AT-mann måtte jeg tjenestegjøre i en leir ved Dokka, der jeg etter et mislykket rømningsforsøk ble belønnet med 10 døgns kakebua. Da ingen fant noe tilfredsstillende fangehull for meg i vår egen leir, ble jeg fraktet med fangevokter til Åstjern. Her måtte jeg tilbringe 10 lange døgn i bua.

Mine erindringer derfra er få, nå over 40 år senere. Det var jo også begrenset hva man kunne oppleve i en celle. Men gjennom glugga registrerte jeg iallfall et herlig skogsterreng og nok av frisk luft! —

I OPPLØSNING

22. februar 1945 rykket ytterligere mannskaper inn i Åstjernleiren. Men mange av de innkalte uteble, og mange rømte etter hvert. Riktig ille ble det i forbindelse med fridagene i påsken, 24. mars—2. april. Etter endt permisjon var det svært få som vendte tilbake til forlegningen på Åstjern.

Nå gikk jo også krigen mot en rask avslutning. Dermed sto både okkupasjonsregimet og landets nazistiske styre for fall. Det er altså lett å forstå hvorfor AT aldri skrev noen rapport om driften av Åstjernleiren i 1944, enn si i 1945. Man hadde annet å tenke på.

De mannskaper som sto for tur til AT-tjeneste fra 1. mai 1945, behøvde aldri møte. Leiren — hvis bebyggelse i 1944

var økt til ialt 21 små og store bygninger — huset bare noen ganske få mann, vesentlig AT-befal, da den tyske okkupasjonen opphørte tidlig i mai og lovlige norske myndigheter etter hvert overtok landets styre igjen.

DEN SISTE SVEITFØREREN

En av dem som forble i Åstjernleiren til siste slutt, var dens øverste leder, sveitfører *Jens Kingo Follevaag*.

Han var blitt forfremmet til sveitfører allerede fra 1. januar 1944 og hadde tjenestegjort ved bl.a. AT-skolen i Gausdal. Til Åstjern kom han trolig tidlig i april 1945. Her etterfulgte han altså sveitfører Schjager-Sveum.

Follevaag ankom også umiddelbart etter at leirens kvartermester gjennom

tre år, *Einar Lund-Nilsen*, var blitt overflyttet til Drammen. Lund-Nilsen var kjent som en dyktig mann som holdt god orden på leirens store samlinger av utstyr, redskaper og verktøy. Nå skulle det snart bli andre forhold.

J. K. Follevaag, ATs siste sjef for Åstjernleiren, bruker (i 1986) følgende ord om hva som skjedde til slutt:

«Fra vår side forløp alt normalt inntil Hjemmestyrkene myldret inn i leiren, kastet seg over arkivet for muligens å finne bevis på at rømlingene fra leiren var meldt til tyskerne. Det var utelukkende unggutter som åpenbart hadde blod på tann.»

(Fortsettes i neste nummer. Der vil også alle kildehenvisninger bli inntatt.)

Noen muntre toner
i vårsola — i mars
1945. (Foto: A. Nereng.)

Åstjernleiren — landssvikanstalten som ble leirskole, bolighus og hytte

DEL II.

Han tok vel kanskje ikke mye feil, ATs ansvarlige sjef for Åstjernleiren, sveitfører *Jens K. Follevaag*, da han sa, at de første representantene for Hjemmestyrkene som kom til leiren i mai 1945, hadde «blod på tann». Det var noen vel bevregnede karer som kom — og de kunne nok være raske på avtrekkeren. Men deres eventuelle «blødtørstighet» gikk raskt over

ÅSTJERN BLIR «TATT»

Allerede 7. mai begynte frigjøringsjubelen her i landet. Den påfølgende dag slo den ut i full blomst. Men det var først kl. 24.00 natt til 9. mai at de tyske militærstyrkenes kapitulasjon var et faktum. Med den forsvant også de norske nazistenes maktgrunnlag.

AT-befalet i Åstjernleiren hadde det imidlertid stille og rolig i sin ensomhet langt til skogs også de nærmeste to-tre dagene. Det var ikke før 12. mai noe skjedde.

Det var ikke bygdas egne Hjemmestyrker som innfant seg først. Nei, de kom pussig nok fra *Vestre Toten*.

Dette hadde den sammenheng, at HS på Raufoss etter et par svært aktive døgn med arrestasjon av NS-folk o.l., fikk behov for mer utstyr, bl.a. madrasser til de midlertidige forlegningene sine. Et lyst hode visste råd: Hos AT

Vi bringer her den andre (siste) delen av artikkelen om Åstjernleiren.

Den første delen — om dens opprettelse og drift som leir for Norges Arbeidstjeneste — sto i forrige utgave av Brandbu'stikka.

på Åstjern var der utstyr nok; det var tidligere «orget» både det ene og det annet derfra.

Veien fra idé til handling var ikke lang. Fire-fem unge HS-karer bemannet en lastebil og dro avgårde til Brandbu. Et par av dem hadde tidligere vært i Åstjernleiren som AT-soldater og var kjentmenn på turen. Man hadde forresten også mistanke om at en angiver fra distriktet holdt seg skjult ved Åstjern, og at han bar våpen. Han ville de gjerne få anholdt.

HS-karene visste ikke hva slags mottagelse de kunne få og var forsåvidt forberedt på det versté. De kjørte inn i leiren med lastebilen sin i stor fart, men noen dramatisk situasjon oppsto ikke. De påtraff bare det gjenværende AT-befalet og noen få ansatte, ialt omkring 10 personer. Noen angiver fant de ikke. Raufoss-karene hoverte nok en smule over sine slagne motstandere, men fikk seg allikevel et middagsmåltid i leiren innen de kunne laste

Det første møte mellom AT-representantene i Åstjernleiren og Hjemmestyrkene. Bildet ble tatt 12. mai 1945. I første rekke uten genser står sveitføreren, Jens K. Folle-vaag. De øvrige er resten av det AT-befalet og de ansatte som var tilbake i leiren. De flanke- res her av representanter for Hjemmestyrkene i Vestre Toten. (Foto: A. Nereng.)

opp bilen sin med madrasser og reise hjem igjen.

Før de dro, sørget de imidlertid for å samle alt AT-personellet til fotografering; bare én mann lurte seg unda. Og da de kjørte ut av leiren, avfyrt de flere skarpe rifleskudd, vel nærmest for å markere at det nazistiske velde her i landet var slutt og AT med det. Skudd-salutten gikk hardt utover en av leirens skorsteiner.

ÅSTJERN BLIR FANGELEIR

Det skulle gå ytterligere et par dager innen Hjemmestyrkene fra *Brandbu* innfant seg i leiren. Da var tallet på AT-folk blitt enda mer beskjedent. HS opprettet nå både forlegning og depot her.

Omtrent samtidig etablerte den konstituerte politimesteren i Vestoppland elleve såkalte *provisoriske samleleirer* for landssvikere i sitt distrikt. Åstjernleiren ble én av dem. Hit overførtes 16. mai alle dem som satt internert i Folkets Hus, Brandbu, og i «Fjordvang», Vestre Gran. Snart kom flere til, og på kort tid var fangebelegget oppe i over ett hundre personer.

Det var både kvinner og menn her de første dagene. Kvinnene ble imidlertid snart overført til en leir ved Skreia. Deretter var det aldri mer kvinnelige fanger i Åstjernleiren.

24. mai kunngjorde HS-ledelsen for Brandbu og Gran at de internerte i Åstjernleiren kunne ta imot besøk bare den 28. i hver måned.

Driften og administrasjonen av Åstjern samleleir tok Hjemmestyrkene, politiet og lensmennene seg av i fellesskap. Det var imidlertid HS som foresto vaktholdet og sørget for forpleiningen. På HS vegne var det *Ivar E. Roe*, Gran, som den første tiden var leirens daglige leder.

Samleleirene ble imidlertid formelt bestyrt av konstituert politimester *Erling Koppang*. Han ordnet det snart slik, at fangene i disse provisoriske leirene ble konsentrert til bare et par steder i Vestoppland, herunder Åstjern. Omkring 10. juni ble så alle de provisoriske samleleirene avviklet. Åstjern besto som *fangeleir*.

NY ADMINISTRASJON

Åstjern fangeleir hadde nå et belegg på et par hundre mann. De utkommerderte HS-vaktene ble gradvis erstattet av lønnet personale. *Hilmar L. Hoel* fra Lunner ble ansatt som leirsjef, hans sambygding *Sverre T. Jensen* (opprinnelig fra Oslo) som forvalter og kasserer. Begge tiltrådte ca. 10. juni.

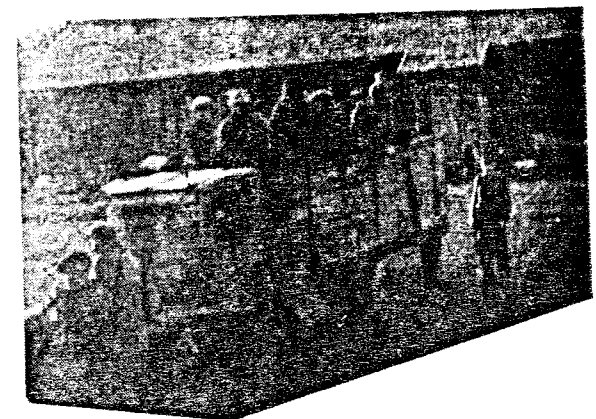
Ved de norske lovlige myndigheters overtagelse var organisasjonen Norges

Arbeidstjeneste blitt oppløst. Det var med andre ord ikke lenger AT som eide Åstjernleiren, men et ny-opprettet statlig organ: *Avviklingsstyret for AT*. Dette styre hadde som oppgave å avvikle alle ATs prosjekter og avhende eller på annen måte disponere ATs eiendommer og utstyr.

20. juni var rehabiliteringen av rettsvesenet kommet så langt, at Hadeland og Land forhørsrett — ledet av konstituert sorenskriver *Anders Aschim* — kunne avsi de første fengslingskjennelser over dem som var siktet for landssvik. Rettsmøtene ble til å begynne med holdt i Åstjernleiren, der de siktede allerede befant seg, og der de også skulle holdes i varetekt.

Samme dag ble de internertes rettigheter sterkt innskrenket. Det var HS-gruppe 14233, den ansvarlige for vaktholdet m.v., som bestemte dette. Blant annet ble fangene inntil videre nektet å motta besøk.

En snau måned senere, 15. juli, ble så Hjemmestyrkene oppløst og mannskapene dimittert. Fra denne dagen var det utelukkende ansatt, lønnet personale i Åstjernleiren, folk rekruttert fra alle kanter av Hadeland.

Et ikke helt skarpt bilde — men lokalhistorisk viktig.

Bildet er tatt i Åstjernleiren 16. mai 1945 og viser den første gruppe NS-internerte som ble transportert dit opp.

(Foto: T. Lie.)

MATMANGEL

Den stemningen som hersket blant folk flest i denne hektiske tiden, skapte mange vanskeligheter for Åstjern fangeleir. En av dem gjaldt underbringelsen.

Forvalter *Sverre Jensen* forteller (1985) at han som ansvarlig for leirens matforsyning periodevis hadde store problemer.

Man var vanligvis pålagt å ta forsyningene gjennom bestemte forhandlere. Når disse sviktet, måtte forvalteren på eget initiativ ut på det åpne marked, til tross for at dette jo var en tid med streng matvarerasjonering.

— Vi fikk av og til forsyninger som var absolutt ubrukelige som menneskeføde, sier Jensen — fisk full av mark, kjøtt som var begynt å råtne, o.l. Tyverier var vi også utsatt for, og det hendte vi fikk regning på matvarer som aldri var blitt levert oss. Det var liksom ikke så nøye med oss i Åstjernleiren. Mange ganger måtte jeg reise bygda rundt og oppsøke gårdbrukere for å få kjøpt poteter og annet, men det var mange som ikke var villige til å selge.

At både fanger og vakter fra tid til annen klaget på kosten, kan ingen fornekte dem i.

— Men det ble jo gradvis bedre. Den alminnelige forsyningssituasjonen ble

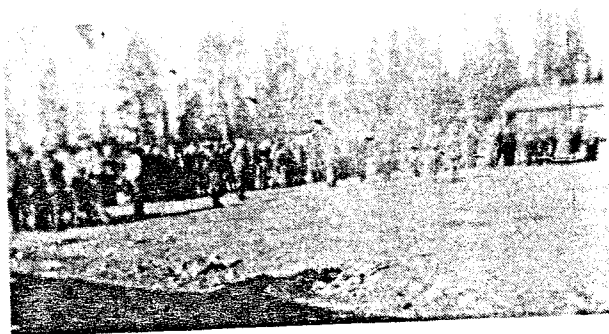
lettere, og de ansvarlige oppfattet etter hvert at selv en fangeleir hadde krav på et noenlunde anstendig kosthold, sier Jensen, som var Åstjernleirens forvalter og kasserer i nær to år. —

MANGE SLAGS PROBLEMER

Andre problemer hadde med de rent ordensmessige forhold i leiren å gjøre. Ikke alle de innsatte var like lette å hankses med, og ikke alle vaktene var mors beste barn — så mye kan vel trygt sies. Man opplevde derfor mange ordensproblemer etter hvert: Her foregikk rømninger, det var fyll blant både vakter og fanger, tyverier ble begått, og også andre gnisninger oppsto.

Dette var vanskeligheter som ikke bare hørte den hektiske fredssommeren til. Også i 1946 var her betydelige problemer, mens det i 1947 ble noe bedre. Dette hadde nok sammenheng med bl.a. at *Jens Vigen* ble utnevnt som ny, fast politimester i Vestoppland fra 1/1-1947 og samtidig overtok bestyrelsen av Åstjern fangeleir.

Den aller første måneden i 1945, da Åstjern var såkalt samleir, hadde fangene hatt overhode ingen beskjeftigelse. Dette var nok en medvirkende årsak til gnisningene. Utpå sommeren ble det

Som sine forgjengere i AT måtte også de anholdte NS-folkene samles til daglig oppstilling på Åstjernplassen. (Ukj. fotogr.)

Internerte NS-folk samlet til sitt første måltid i Åstjernleirens spisesal. I forgrunnen en ung HS-kar. (Foto: T. Lie.)

så organisert endel vedhogst i Brandbu almenning. Det ble mer arbeide etter hvert, først og fremst hogst, men også endel veiarbeide. Det gjaldt det nye veianlegget Jølsen-Dyrud, som ble påbegynt i 1947. Endel av fangene var dessuten fra tid til annen med på innhøstningsarbeide forskjellige steder i bygda.

Det foreligger ingen samlet oversikt over omfanget av det arbeide som Åstjernfangene utførte, hverken i varetekts- eller soningstiden.

Når det gjaldt *prisen* på fange-arbeidet, har de senere inspektørene (leirsjefene) fortalt (26. august 1949) at Brandbu almenning fikk svært billig arbeidskraft. Til å begynne med måtte fangene utføre sitt skogsarbeide aldeles gratis, deretter fikk de kr. 1,00 pr. dag. Høsten 1946 satte leirledelsen prisen opp til kr. 5,00 pr. dag. I mai 1947 begynte man så å bruke vanlig skogsarbeider-tariff.

Fangene opparbeidet også vel et par

kilometer vei. Her ble prisen beregnet til kr. 1,00 pr. fange-dagsverk. Imidlertid oppsto det uorden i regnskapene, slik at det til sist måtte avholdes takst for å få fastsatt verdien av veiarbeidet.*)

DOMMER OG SONING

Nå ligger det utenfor denne beretningens ramme å skildre rettsoppgjøret etter okkupasjonstiden, fangebehandling i Åstjernleiren o.l. La oss dog fastslå, at de første tiltalte fra denne leiren ble fremstilt for Hadeland og Land herredsrett torsdag 2. oktober 1945 på Brandbu Hotel — og domfelt. Så kom soningstiden. Noen sonet hele sin straff på Åstjern, andre ble overført til Bjørkelangen tvangsarbeidsleir eller andre anstalter for langtidsdømte.

*) Taksten ble utført 17. juni 1948 av to representanter for veivesenets Brandbukontor. For 2.285 meter av veien Jølsen-Åstjern-Dyrud ble verdien fastsatt til 24.000 kroner, som Brandbu almenning skulle betale.

H. S. gruppe 14233 Brandbu-Gran.

Det er kun tillatt å sende det nødvendigste av klær samt snus og skratobakk til de internerte på Aastjern. Alt annet vil bli sendt i retur. Brevet til fangene mottas ikke. Besøk ikke tillatt.

Gruppesjefen.

Faksimile av en annonse i bladet «Hadeland» 20. juni 1945.

I 1945-46 varierte fangebelegget i Åstjernleiren sterkt. 26. november 1945 var det nede i 78, men for det meste lå det på mellom ett og to hundre mann. Om noen ble transportert vekk, kom andre til, f.eks. i april 1946 en større kontingent fra Vindingstad fangeleir (Bondelia). På Åstjern følte de nyankomne en langt større bevegelsesfrihet enn de hadde vært vant til, samtidig som leir-, skogs- og veiarbeide ga en viss avveksling i fangetilværelsen.

Da tre fanger rømte en natt våren 1946, ble vaktholdet skjerpet og pigg-trådgjerdet rundt leiren forsterket. Men det var allikevel fortsatt gode muligheter for fanger som ville ta seg en «luftetur».

En innsatt som rømte sommeren 1946, kom seg til Vestlandet og fikk hyre med en båt til Svalbard. Men sist i november kom skuta tilbake til fastlandet, og da sto politiet på kaia. Nevnes kan også to brødre som forsvant og var borte i flere dager. De ble ikke funnet igjen av hverken vakter eller andre før de en vakker dag ble arrestert på gaten i Osio — for fyll!

HEMBRENT OG OPPVASK

— I julen 1946 var det *hembrent* å få i leiren, forteller én av fangene, og under selve julekvelds-feiringen ble det litt «ugreit». Både enkelte vakter og

innsatte var «godt på hæla». På et visst tidspunkt følte leirledelsen at den holdt på å miste kontrollen over situasjonen. Alt ordnet seg riktignok tilsist, men det ble en oppvask etter dette. Resultatet ble bl.a. at alle syke og ikke arbeidsføre fanger, samt noen som hadde vært knepet for ulovlige «utflukter», ble overført til andre leirer, først og fremst Ilebu.

Dermed ble også leirens spesielle sykestue overflødig og kunne nedlegges. En ny, mindre og enklere sykeavdeling ble i stedet innredet i en av mann-skapsbrakkene, Lunnerbrakka. Den opprinnelige sykestue-bygningen ble omgjort til kontorer.

Denne endringen medførte en god del spetakkel. Det innløp skriftlig protest fra leirlegen, dr. *Leif Bakke* i Brandbu, og fra fangenes tillitsmannsutvalg ved *Johs. Myhren*. Men protestene kom forsent — da de ble behandlet av leirens styre, ble det opplyst at ominnredningsarbeidene allerede var utført.

Dr. Bakke ble forresten kritisert av det samme styret fordi man oppfattet protestbrevet fra fangene som om det var «bestilt» av leirlegen. Man la til at den nye og mindre sykestua måtte være tilstrekkelig. Det var ikke meningen at Åstjernleiren skulle være noe sykehus. Fanger som måtte bli alvorlig syke, skulle derfor ikke behandles der, men sendes annetsteds. —

JAKT OG TYVERIER

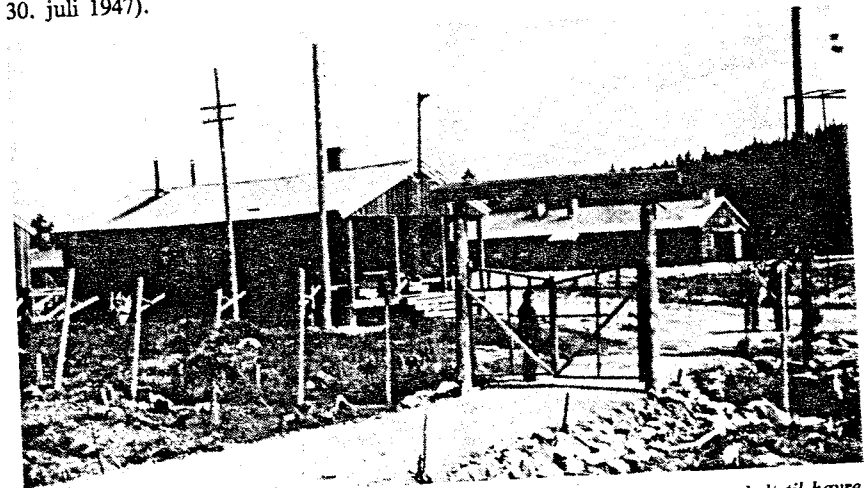
Nå var det vel en tildragelse i oktober 1946 som ble den direkte årsaken til at forholdene i leiren ble nærmere undersøkt. Da hadde nemlig noen harejegerne fra bygda støtt på to mann som holdt på å partere en ulovlig skutt elg. Harejegerne mente å gjenkjenne kryptskyttene som tilhørende vaktstyrken i Åstjernleiren.

Nå ble nok aldri elgjakt-saken formelt oppklart, men etterforskningen avslørte iallfall endel tyverier som var begått i leiren.

Den første leirsjefen etter at samleleiren var avviklet, tilsto således å ha kjørt vel to favner ved hjem til sin bopel, likeledes en etasje-ovn. Transporten av tyvegods hadde han latt noen av sine underordnede utføre. Da forholdet var oppdaget, betalte han veden og leverte ovnen tilbake. Likevel fant Hadeland og Land herredsrett å måtte reagere strengt og dømte mannen til ubetinget fengsel i 45 dager (dom av 30. juli 1947).

Sykestua, som i 1947 ble omgjort til kontorer.
(Foto: S. Brigger.)

Hvorledes forholdene i sin tid var, fremgår også av bl.a. to utstyrs-opptellinger, som ble foretatt i 1945. Den første holdtes 23. mai, da alt utstyret i leiren ble overlevert fra AT til Hjemme-

Den vestre porten — med vaktstua nærmest. I bakgrunnen spisebrakka og helt til høyre leirens egen transformator.
(Foto: S. Brigger.)

styrkene. De som ordnet med dette, var sveitfører *Jens K. Follevaag* fra AT og *K. Karlsen* fra HS.*)

Ved samme anledning satte de to opp en fortegnelse over klær, redskap, utstyr m.v. som var «forsvunnet ved AT-menns rømming fra sveiten». Det var ingen liten liste.

Den neste opptellingen lot Avviklingsstyret for AT foreta 18. oktober. Da var beholdnings-tallene mildt sagt noe anderledes enn de hadde vært fem måneder tidligere, og følgende faktum ble protokollert: «Tildels store mankoer fra materiellet».

*) *Josef Monsrud*, Maridalen, antar (1985) at *K. Karlsen* var identisk med hans daværende HS-kollega *Kristian Karlsen*, Harestua, som døde ifjor.

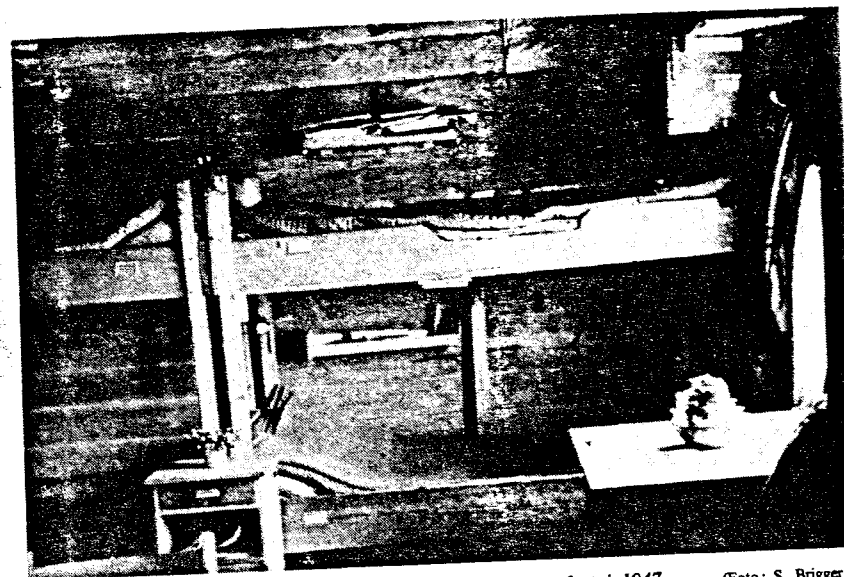
LETT Å RØMME?

Vaktstyrken i Åstjernleiren talte på det meste over 50 mann. Størrelsen vekslet med fange-belegget. Vaktene var bevestnet, men fikk etter hvert utlevert svært lite ammunisjon. Denne supplerte de med «private patroner» som vel skrev seg fra frigjøringsdagene.

Det var imidlertid lite de hadde å stille opp med, dersom en fange virkelig ville rømme. Leirens omkrets var stor, og det var lett å skjule seg skogen omkring. Nå ble nok de fleste rømlinger knepet forholdsvis raskt; enkelte vendte også tilbake på eget initiativ. Men to soningsfanger som rømte i 1946 — dømt til henholdsvis 8 og 4 års straff — dukket ikke opp igjen før to år senere. Da ble de arrestert i Charlottenberg i Sverige og straks utlevert til Norge.

«Appetitten er strålende», står det på denne blyantskissen fra spisesalen på Åstjern sommeren 1945. Det er tydelig at både tegneren og hans medfanger har svært lite tilovers for kvaliteten på den maten som serveres. (Tegn. eugene rügel.)

Fra en av fangebrakkene, fotografert i 1947. (Foto: S. Brigger.)

KOMMUNIST-KRITIKK

Enkelte mente dog at det var adskillig å sette fingeren på i Åstjern fangeleir. Det var på den ene side mange fanger som klaget over den behandlingen som de fikk, både når det gjaldt maten og annet. På den annen side forekom det kritikk med motsatt fortegn, som eksempelvis dette inseratet fra «En iakttagere» i avisen *Friheten* 22. november 1946:

«Åstjern landssvikleir ligger om lag 17 km. nord for Brandbu ved Randsfjorden i Opland fylke. Leiren var under krigen en forlegning for AT. Etter frigjøringen ble den tatt i bruk som samlingsleir for landssvikere. Det oppholder seg for tiden om lag 180 landssvikere der, som har straff fra 1 og opp til 18 år.

Vaktholdet blir besørget av en styrke på ca. 40 mann, som tjenestegjør på frivillig basis. I den første tiden hadde hver av vaktmannskapet sitt gevær med 5 skudd.

I den seinere tid er imidlertid antall geværer blitt redusert, slik at vaktmannskapet i dag bare har 4 geværer med om lag 20 skudd tilbake.

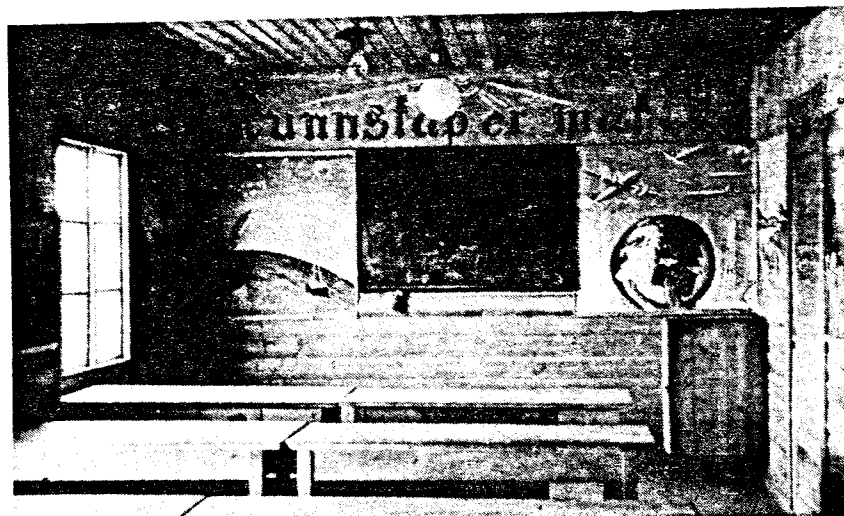
Det må sies å være uansvarlig at vaktmannskapet ikke har mer enn disse 20 skudd til disposisjon. Det er vel ingen som kan garantere for at der kan oppstå situasjoner hvor det må makt til for å ordne forholdene, og hva så?

I den seinere tid har fangene arbeidet i skogen. Vaktholdet over et arbeidslag, som vanligvis består av ca. 10 fanger, blir besørget av 1 — en — vaktmann, uten våpen.

Såvel vaktene som fangene forstår, at på grunn av denne svakhet, og delvis også andre svakheter, er det ikke mulig å opprettholde orden og disiplin i leiren.

Disse svakheter som her gjør seg gjeldende, benytter fangene seg av, og det er faktisk fangene selv som blir de bestemmende og setter ut i livet de bestemmelser som måtte tjene dem best.

Den herskerånd som nazistene hadde under krigen, er ennå i høy grad vedva-

Her hadde AT hatt teoriundervisning.

(Foto: S. Brigger.)

rende. En ordre fra en vaktmann blir som regel sjelden hørt og respektert. Dersom en fange vil gå et eller annet sted som ifølge reglementet er forbudt, og vaktmannen spør hvor han skal, så får vaktmannen gjerne til svar: «Det vedkommer Dem ikke».

Innvånere i leirens nærhet, er i stor utstrekning bekjente for å ha en nazivennlig innstilling. Landssvikerne er derfor meget interessert etter å komme i forbindelse med disse sine sympatiserende.

Det er derfor ikke sjelden at fanger forlate leiren uten tillatelse. Enkelte ganger blir fangene overhodet ikke straffet for slike overtredelser av reglementet. Blir noen straffet for rømningsforsøk eller en annen forseelse, blir de gjerne straffet med noen dagers «kakebu».

Undertegnede, som har vært i leiren en tid, har selv dannet seg dette bilde av de faktiske forhold i leiren.

Folk flest som kjenner til forholdene har om døpt Åstjern landssvikleir til Åstjern Turisthotell. På dette «turisthotellet» bor der for tiden om lag 180 «gjester». «Hotelllets betjening» består av et personell på 40 stykker. Denne «betjening» ivaretar

«gjestenes» interesser, og har sin beskjeftigelse som skopussere, kelnere m.m.

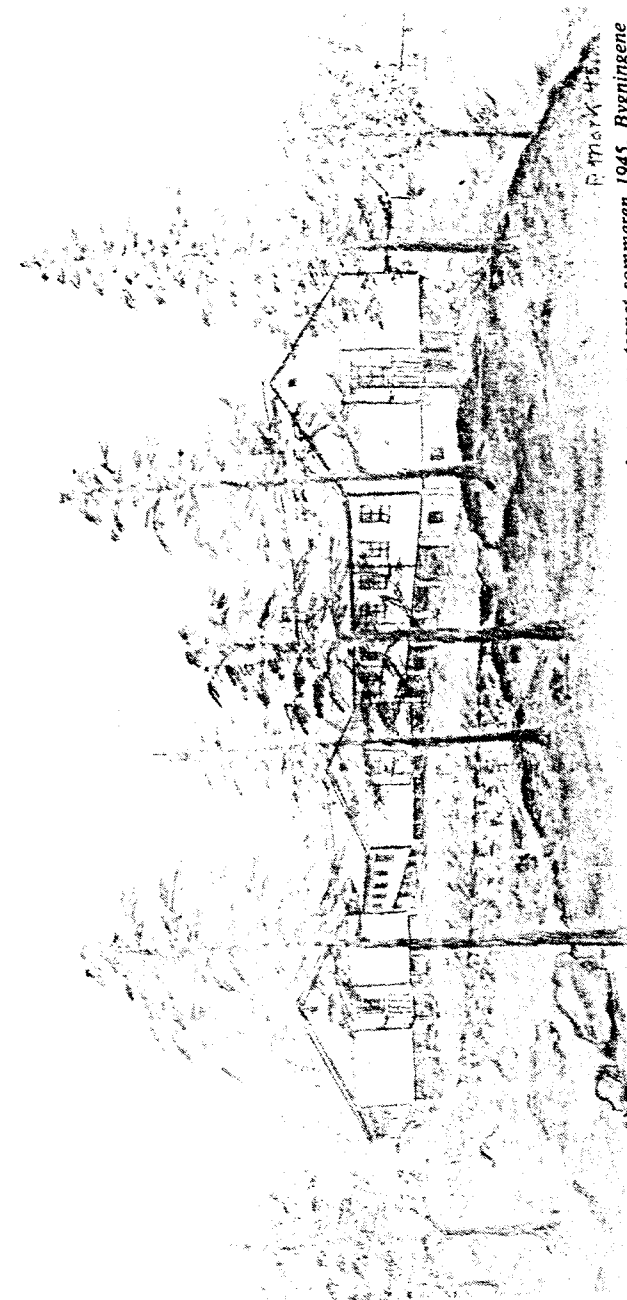
Til slutt et spørsmål til rette vedkommende i denne sak: «Er det slik det skal være i våre landssvikerleire?» Hvis ikke bør dette forhold rettes på, og det snarest.»

Avis-inseratet fikk ingen kjente følger. Angrepet kom jo fra kommunistisk hold og gjorde derfor neppe noe varig inntrykk på hverken leirledelsen eller folk flest

SKOGSARBEIDERSKOLE?

Uavhengig av det daglige livet i leiren var enkelte begynt å reflektere over hva Åstjern-anlegget kunne brukes til i fremtiden.

I bladet «Hadeland» foreslo redaktør Finn Lie allerede sommeren 1945 at man her måtte kunne opprette en yrkesskole for skogsarbeidere. Både beliggenhet, terreng og lokaliteter burde egne seg for formålet, mente han. Det

Bygningene 1945. Bygningene (Tegn: Peder Mork.)

Her har vi de tre store mannskaphusene i Åstjernleiren, sett «bakfra» — mot sydvest — og tegnet sommeren 1945. Bygningene ble kalt Lunnerbrakka, Brandbubrakka og Gransbrakka.

lykkedes å få statens skoginspektør til Åstjern på befaring sist i oktober. Han uttalte etterpå at stedet passet godt for en skogs-yrkesskole. Leiren ville kunne ha kapasitet for underbringelse av 100-150 deltagere i skogskurs å f.eks. én månedens varighet.

I månedene som fulgte, holdt «Hadeland» denne saken stadig varm, og 13. juli 1946 ble det fastslått at skogs-yrkesskolen ved Åstjern kunne åpnes 1. oktober samme år.

Slik gikk det imidlertid ikke. På dette tidspunkt var det nemlig på det rene at Åstjernleiren skulle komme til å bestå som fangeleir også utover 1946.*)

«PENT BRUKT LEIR TILSALGS»

Også avviklingsstyret for AT, den formelle eier av leiren, var opptatt av leirens fremtidige skjebne.

Avviklingsstyret lot i den forbindelse avholde en verditakst i dagene 23/10-1/11 1945. De mange små og store bygningene ble befart og grundig vurdert av representanter for firmaet *Ingeniørene Bonde & Co.*, Oslo — i to alternativer: I. Basert på rivning og bortflytning, II. Anlegget forutsatt beholdt om det var.

Takstbeløpene ble henholdsvis 125.250 og 307.300 kroner.

10. november henvendte så Avviklingsstyret seg til en rekke instanser og tilbød anlegget tilsalgs. Taksttallene ble oppgitt, samtidig som man gjorde oppmerksom på at bygningene måtte påkostes ca. 100.000 kroner for å være egnet til vinterbruk.

*) En skogsarbeiderskole ble dog opprettet dette året, men det skjedde i en annen tidligere AT-leir: *Sønsterud* i Åsnes, Solør!

Salgstilbudet gikk til forsvarsdepartementet, sosialdepartementet, justisdepartementet, forsyningsdepartementet, kirke- og undervisningsdepartementet, Norges Idrettsforbund og Brandbu kommune.*)

Styret antydte at leiren og husene kunne egne seg til både befalsskole, feriehem, idrettsleir og annet — eller ved flytning som supplement til annen militær leir, yrkesopplærings-institusjon eller husvære i krigsherjet strøk.

Det første svaret kom fra justis- og politidepartementet ved *Fengselsstyret*, datert 24. november. Her het det bl.a. at «fengselsvesenet er interessert i å overta leiren» for senere å «nytte den som tvangsarbeidsleir for landssvikfanger».

Av de andre forespurte var det i første omgang bare *Brandbu kommune* som for alvor reflekterte over tilbudet. Kommunen skrev 19. januar 1946 til Avviklingsstyret og sa seg interessert i kjøp av bygningene. Men noen forhandlinger kom ikke igang. Fengselsstyrets anmeldte interesse var nemlig blitt svært godt mottatt av Avviklingsstyret, så da f.eks. Gjenreisningsdirektoratet 14. mai 1946 ba om å få frigitt fem brakker på Åstjern for rivning og transport til det krigsherjede Finnmark, svarte styret at noe slikt ikke var aktuelt: Fangeleiren «skal overtas av fengselsvesenet».

Og slik gikk det også.

EN FAGLIG VURDERING

Men før Fengselsstyret overtok leiren, ville det ha en faglig uttalelse om forholdene der. Fengselstjenestemann

*) Det ble visstnok ikke rettet noen henvendelse til landbruksdepartementet . . .

Ragnar Andersen som fra 8. mai til 30. november 1945 hadde vært konstituert direktør ved Oslo kretsfengsel, var ved flere anledninger benyttet som en slags «reisende inspektør» for fengselsvesenet. Han ble sendt til Åstjern på befaring. 12. juni avga han følgende rapport:

«Åstjern fangeleir er en tidligere AT-leir og ligger i Brandbu ca. 5 km. fra Hening st. Leiren ligger høyt, ca. 750 m. o.h. like ved Åstjern, leirområdet er inngjerdet med pigtråd, men stort og vanskelig å bevokte.

Det er 3 mannskapsbrakker med plass til 240 fanger, et sykehus med 19 senger og et rom for betjening, sykehuset har centralvarme, varmt og kaldt vann på alle rom. En vaktstue med plass til 10 vakter, det er innredet 4 celler i vaktstua. En kjøkken- og messebygning for fanger, kjøkkenet er dårlig utstyrt med kokekar, og komfyren er liten, det var «Sanitasbelegg» på gul-

vene, endel reparasjoner må gjøres, leiren har materialer. Det er i kjøkkenbygningen 4 rom til kjøkkenbetjening samt et opvaskrom, det er kjeller under kjøkkenbygningen med 3 rom og god plass til lagring av matvarer. En administrasjonsbygning med 2 kontorer og 6 andre rom. En tidligere AT-heim med en stor sal og 3 små rom og en marktenderbygning med en stor sal og 3 små rom. Mannskapsmesse med kjøkken, spisesal, peisestue og 4 små rom, en badstue med bra utstyr, en verkstedsbygning brukes nå til innkvartering av vakter, to store og en mindre depotbygning, en garasje, to latriner og et pumpehus. Det er oppsatt pigtrådgjerde rundt leiren, 2 m. høyt og ca. 1000 m. langt.

Leiren har elektrisk lys, vann fra eget vannverk (pumpeanlegg), vanninnlegg og kloakk er bare delvis gjort ferdig, det gjenstår dessuten endel planerings- og opprydningsarbeider innen leirområdet. Bygningene er i god stand med dobbelte vinduer, men endel reparasjoner må gjøres på dører, vinduer, tak. Skal leiren brukes som vin-

Fra venstre (med de betegnelser som AT brukte): Depot, verksted (som idag er privat hytte), håndmagasin, tørkehus, latrine (nesten skjult), forsamlingslokale og kantine. (Foto: S. Brigger.)

Spisebrakka nærmest, deretter de tre store mannskapsbrakkene.

(Foto: S. Brigger.)

terbolig for fanger og betjening, må alle beboelseshus kles med isoleringsplater innvendig. Samtlige bygg bør males utvendig med et eller annet impregneringsstoff.

Det er i leiren ansatt 36 vakter med reservekonstabels lønn, 2 vaktkommandører med konstabels lønn og leirsjef med overkonstabels lønn. Det er av politimesteren i Vestopland ansatt leirlege, lønn 500,- kr. pr. måned, jeg påpekte at ordningen var uheldig, da legen har vært medlem av NS, og selv har sittet som fange i leiren, politimesteren opplyste at han hadde Fengselsstyrets samtykke til å ansette ham.

Det ble ført kartotek over fangene, men ingen andre bøker, leiren har ikke fått tilsendt bok over varetektsfanger og over domsfanger.

Leirens vaktmester Hilmar Hoel skal, etter hva han selv fortalte, slutte 1/7-1946, og det samme gjelder vaktkommandør Svendsen. Det må snarest sendes oppover en erfaren fengselsmann som kan overta ledelsen av leiren.

Leiren er meget godt skikket som soningsanstalt for landssviksfanger, det er arbeide nok i flere år fremover, både sommer og vinter.»

FENGSELSSTYRET OVERTAR

Fengselsstyret overtok Åstjernleiren i praksis 1. juli 1946, mens selve avleveringsforretningen ble holdt 30. juli. Leiren var ved Avviklingsstyrets eiendomskontor pr. 1. juni verdsatt til ialt 342.300 kroner, som fordelte seg slik:

1 befalsbrakke 17.500 kroner, 1 befalsmesse 28.500, 3 troppsbrakkur 100.000, 1 spisebrakke 36.000, 1 «AT-heim» 16.000, 1 forsamlingshus 22.000, 1 sykestue 35.000, 1 vakt- og arresthus 10.000, 1 verktøyskur 11.000, 1 verkstedskur 4.500, 1 depot 3.500, 1 tørkeskur 10.000, 1 badstue 4.500, 2 latriner

5.800, 1 garasje 200, vannforsyningsanlegg 2.800 og vei- og planeringsarbeider 35.000 kroner.

Finansdepartementet bestemte at leirens realisasjonsverdi ved overdragelsen skulle reduseres med ca. 60.000 kroner. Den endelige prisansettelsen ble dermed 282.000 kroner.*)

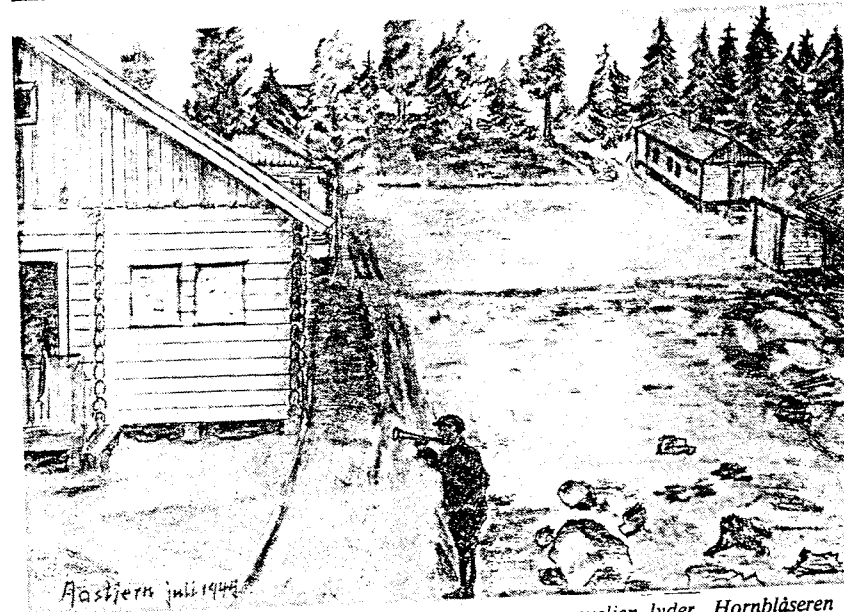
I forbindelse med salget hadde Avviklingsstyret undersøkt om ikke den elektriske

kraftledningen til leiren egentlig hadde tilhørt AT og nå dermed var statens. Men Hadelands Elektrisitetsverk kunne 27. februar 1946 opplyse at avtalen mellom HEV og ATs 2. arbeidsdistrikt i 1942 gikk ut på at AT skulle bekoste linjen og grunnen, mens verket skulle betale transformatoren og alt vedlikehold av linje og trafo. Linjen skulle så være HEVs eiendom.

Og dermed ble det.

Fengselsstyret overtok altså Åstjernleiren fra Avviklingsstyret for AT for 282.000 kroner. I tillegg overtok det i desember samme år bygningsmaterialer som lå lagret i leiren. Disse var 5. august taksert til vel 15.600 kroner. Endel kurant arbeidsredskap ble solgt på det åpne marked.

Grunnen som leiren lå på, var imidlertid ikke Avviklingsstyrets. Den var følgelig ikke med i handelen, men tilhørte fortsatt Brandbu almenning. Der-

Åstjern juli 1946

En tidlig julimorgen i 1945 i Åstjern fangeleir, mens reveljen lyder. Hornblåseren er Gunder Næs.

(Tegn.: Peder Mork.)

for fikk Fengselstyret en leiekontrakt med almenningen, hvorved Fengselstyret leide de ca. 50 dekar som lå innenfor fangeleirens gjerde, mot en årlig avgift av 600 kroner, regnet fra 1. juni 1945.

Leieforholdet skulle gjelde til leiren ble nedlagt. Kontrakten bestemte forøvrig at Brandbu almenning var «fortrinsberettiget til av leirens fangebelegg å leie nødvendig arbeidskraft til skogsarbeid m.v.» når der i leiren var slik arbeidskraft ledig. Betaling skulle skje etter de til enhver tid gjeldende tariffer.

ALMENNINGENS KRAV

Her kan det innskytes at Brandbu almenning også hadde et annet økonomisk mellomværende med staten. Det gjaldt penger som almenningen fremdeles hadde tilgode etter sine materialleveranser til AT-leiren.

Almenningsstyret krevet utbetalt sitt tilgodehavende med 13.011 kroner +

renter, og rettet kravet til Avviklingsstyret for AT. AT hadde nemlig ikke innfridd de betingelser som almenningen hadde stilt i styrevedtak i 1941 om gaven på 50 stdr. trelast: Opparbeidelse av kulturfelt m.v. Følgelig mente almenningen å ha krav på enten det ovennevnte beløpet eller vederlagsfritt de bygninger som materialene var benyttet til.

Avviklingsstyret avviste kravet og hevdet at det i tilfelle måtte være vedkommende byggmester som reiste leiren, som var ansvarlig for betalingen. Han hadde nemlig fått oppgjør fra AT for både materialene og arbeidet.

Almenningen ville ikke være med på dette. På grunn av de misligholdte forpliktelser var det AT — nå altså staten — som måtte være betalingspliktig.

Saken ble ikke løst innen leiren i 1946 var avhendet av Avviklingsstyret, og almenningen rettet derfor sitt krav til den nye eieren, Fengselstyret. Heller ikke Fengselstyret innrømmet noen plikt til å utrede de omstridte vel 13.000

kroner, hvorfor almenningen 24. juli 1948 innbrakte saken for justisdepartementets oppgjørsavdeling. Samtidig ga almenningen uttrykk for at den aktet å kreve forbud mot eventuell rivning av de aktuelle bygninger inntil betalingskravet var innfridd.

Kravet om rivningsforbud ble imidlertid aldri formelt fremsatt. Heller ikke oppnådde almenningen å få utbetalt det omstridte beløpet.

FANGEBELEGGET

Da Fengselstyret overtok Åstjernleiren pr. 1. juli 1946, hadde den et belegg på ca. 150 fanger.

Så lenge leiren lå under Fengselstyret, ble det ført nøyaktig fangedagbok.

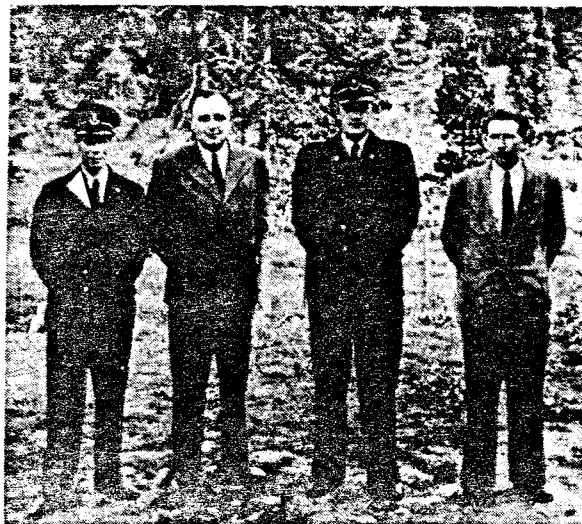
Tabellen — her til høyre — er utarbeidet på grunnlag av denne.

Belegget varierte imidlertid noe mer enn tabellen viser. F.eks. i 1946 var fangetallet 13/8 nede i 171, mens det 13/9 var oppe i 180 og 3/10 i 197. Tallet 200 ble nådd første gang 16/11, og resten av denne måneden var det hele tiden over to hundre fanger i leiren.

I 1948 økte fangetallet 7/1 til 100 og kuliminerte 6/2 med 114. Det var 19/4 ialt 83 fanger i leiren, dagen etter bare 62. Så ble totalt 60 fanger dagboksført 27/4, men bare 30 den påfølgende dag. 4. mai var siste dag med fanger i «alminnelig fengsel». 29. juni ble så de siste på tvangsarbeide transportert til annet soningssted.

PROFESJONELLE LEDERE

Ved Fengselstyrets overtagelse av leiren ble det foretatt endel skifte i perso-

Åstjern fangeleirs administrative ledelse sommeren 1947. Fra venstre: Vaktmester Lars Livrud, politimester Jens Vigen, fengselsinspektør Sigurd O. Brigger og forvalter Harald Bakken.

(Ukj. fotogr.)

FANGEDAGBOK VED ÅSTJERN	1946												1947												1948																																			
	1/7			31/7			30/9			30/11			31/1			23/2			31/3			31/5			31/7			30/9			30/11			31/12			31/1			29/2			31/3			30/4			5/5			31/5			29/6			30/6		
	1/7	31/7	30/9	30/11	31/1	23/2	31/3	31/5	31/7	30/9	30/11	31/12	31/1	29/2	31/3	30/4	5/5	31/5	29/6	30/6																																								
<i>Straffanger</i> Alm. fengsel	10	21	28	46	65	52	41	23	19	11	19	19	29	33	22	4	0	0	0																																									
Tvangsarbeid	59	84	116	127	128	111	104	99	95	80	66	71	82	73	67	33	13	8	7	0																																								
<i>Andre fanger</i> (inkl. varetekt)	82	59	44	28	17	11	8	10	3	5	2	1	1	1	1	1	1	1	0	0																																								
Sum	151	164	188	201	210	174	153	132	117	96	87	91	112	106	90	38	14	9	7	0																																								

nalet. Dette hadde sammenheng med bl.a. at man nå fikk en *inspektør* som øverste daglige leder. Dette var en fengselstjenestemann.

Den første som kom, var *Olaf Randen* fra Botsfengselet. Han fungerte først som vaktmester i fire dager, der nest som inspektør fra 1. juli 1946. Den tidligere leirsjefen *Hilmar L. Hoel* ble hans nestkommanderende (vaktmester).

Randen innehadde inspektørstillingen til 9. april 1947. Da ble han avløst av en annen fengselstjenestemann, *Sigurd O. Brigger*, fra Oslo Kretsfengsel. I måneds-skiftet februar-mars hadde imidlertid også Hoel fratrådt, og han ble 4. mars etterfulgt av fengselsbetjent *Lars Livrud* fra Akershus landsfengsel.

I april var det også skifte av forvalter og kasserer. Sverre T. Jensen sluttet, og *Harald Bakken* fra Nordre Brandbu ble den nye i stillingen.

Brigger, Livrud og Bakken forble i Åstjernleiren helt til den ble nedlagt, og politimester Vigen var dens bestyrer like lenge.

ATTRAKTIVE HUS

Ved årsskiftet 1947-48 ble det på det rene at Åstjern fangeleir neppe ville komme til å overleve den kommende sommeren.

Fangebelegget var i løpet av de tre siste måneder av 1947 sunket til 85 å 90, og selv om det i januar 1948 steg til over 110, var det klart at det raskt ville falle igjen. Dette hadde sammenheng med at belastningen på de permanente fengsler og tvangsarbeidsleirer var blitt mindre. Mange personer som i mai-dagene 1945 var blitt internert mistenkt for landsforræderi, var blitt løslatt. Andre hadde fått sine dommer og sonet dem.

Åstjernleiren var og ble en *midlertidig* leir.

Snart meldte det seg både enkeltpersoner og andre som ønsket å overta én eller flere av bygningene der.

Den som visstnok var først ute, var *Sagene folkeskole* i Oslo. Overlærer der var *Katrine Arnesen*, særdeles aktiv for å skape en mer moderne skole for den oppvoksende slekt. Etter å ha foretatt endel forhåndsundersøkelser skrev hun 10. februar 1948 til Fengselsstyret og ba om å få kjøpe de to nordligste brakkene og badstua i Åstjernleiren. Bygningene skulle brukes til å opprette landets første permanente *leirskole*. Hun fikk senere kirke- og undervisningsdepartementets særlige tillatelse til å drive forsøk med leirskoledrift.

Også andre meldte seg i tur og orden. Eksempelvis ønsket *Arne Struksnæs*, Bleiken, og *Aage Narum*, Lena, å kjøpe ei brakke hver. Badstua ble forsøkt ervervet til *grendebad* for Hennung. Alle disse tre henvendelser ble avslått av Fengselsstyret.

Så ble det i mars fra landbrukskhold (en komité under Oppland Landbruks-selskap) foreslått startet en *fjøsørter-skole for Oppland* i Åstjernleiren. Denne saken ble mye drøftet, og det gikk så langt at fylkesmannen 19. juni ba justisdepartementet overlate Åstjernleiren til dette formålet. Men noe ja-ord var ikke å få, og hele skole-idéen døde av seg selv.

MANGE GODE IDEER

Bladet «Hadeland» gjentok på sin side tanken om å gjøre leiren om til en *yrkesskole for skogsarbeidere*. Skolen på Sønsterud var nemlig allerede for liten. Men heller ikke denne gang fikk forslaget noen særlig respons.

Brandbu Jordstyre

Utskrift av Brandbu jordstyres forhandlingsprotokoll etter møte den 13/4 - 1946.

Brandbu jordstyre behandlet søknader om utsettelse med avsoning av straff for domte landssvikere for å arbeide i jordbruket. Flertallet, Ingv. Engen, Johan Østen og Ivar Røken fattet følgende vedtak:

Brandbu jordstyre finner ikke å ville blande seg opp i disse søknader og henviser søkeren til politimestern i Vest - Oppland. Mindretallet Olaf Rogstadengen og H. J. Pettersen foreslår følgende: Mindretallet er av den oppfatning at landssvikere ikke fortjener å arbeide på den jord de selv har forrådt.

for *Brandbu Jordstyre*
Karl Christen

Mindretallets uttalelse i denne saken var nok ganske representativ for den stemning som rådet i den nærmeste etterkrigstid.

Et annet forslag som ble lansert, var å ta Åstjernleiren i bruk som *forplei-ningssted for sinnslidende*. Bakgrunnen var prekære plassforhold ved Prestesæter asyl. I sakens anledning ble Åstjern 13. april besøkt av både fylkeslegen og andre fagfolk. De fastslo imidlertid ganske enstemmig at som bosted for sinnslidende ville Åstjernleiren være fullstendig ubrukar.

I juni ble Åstjern nevnt som mulig *sivilarbeidsleir* (for militærnektene) — og som *gjennomgangsleir for flyktinger* (Displaced Person). Ingen av idéene ble fulgt opp.

Fengselsstyret ble tilsist noe engstelig for at man ikke skulle greie å avhende hele Åstjernleiren *under ett*, men måtte ty til salg av enkeltbygning-

ger. Dette kunne bli både komplisert og arbeidskrevende. Derfor ble gleden stor da det meldte seg en interessant som også sto Fengselsstyret svært nær. Det var en annen gren av samme departement, justis- og politidepartementets *politivdeling*.

Denne avdelingen hadde behov for et sted der det kunne drives både instruksjon og opplæring av politifolk, der tjenestemenn jevnlig kunne tas inn til kurs, der beredskapstropper kunne samtrænes m.v. Avdelingen var innstilt på å overta Åstjernleiren straks Fengselsstyret kunne frigi den.

Alle betraktet dermed saken som løst, og f.eks. Sagene Skole fryktet nå at man måtte begynne ny leting etter hus egnet for leirskole-bruk.

LEIREN AVVIKLES

Mens diskusjonene om bygningene m.v. pågikk, nærmet man seg raskt avviklingen av fangeleiren. Ved utgangen av april 1948 var belegget sunket til 38 mann. Vaktstyrken var også blitt sterkt redusert. 31. mai var det bare 9 fanger tilbake, og innen juni måned var ute, var fangetallet sunket til 0. Vaktstyrken kunne dermed avvikles og fengselstjenestemennene føres tilbake til de permanente anstalter som de hadde vært utlånt fra.

25. juni 1948 holdtes avleveringsforretning med overdragelse av Åstjern-

Flere av fangene i Åstjernleiren kunne både tegne og male. Denne dekorasjonen er fra 1947. (Foto: S. Brigger.)

leiren fra Fengselsstyret til Politiavdelingen. Den faktiske overtagelse skulle skje pr. 1. juli.

Men Fengselsstyret gjorde regningen opp uten vert. To uker senere — 12. juli — skrev nemlig Politiavdelingen til Fengselsstyret og meddelte at den avsto fra overtagelsen. Avdelingen ønsket i stedet å disponere IIsengleiren så snart denne ble ledig.

Politiavdelingen fikk det som den ville. Dermed satt Fengselsstyret fremdeles med Åstjernleiren uten å ha noen anvendelse for den.

Snart ble det imidlertid klarlagt at fengselsvesenet selv trengte bygningsmessige utvidelser. Fengselsstyret kom til at det vesentligste av bebyggelsen ved Åstjern kunne overføres til en anstalt i Vestfold og der gjenoppføres som funksjonærboliger m.v.

27. juli ble derfor rivning av brakene påbegynt. Arbeidet ble utført 19 fanger fra Sem fengsel. Hertil kom to som hadde kjøkkentjeneste.

SMÅBRUKERNE REAGERER

Rivningsarbeidet førte imidlertid til en umiddelbar og meget skarp reaksjon fra fellesstyret for småbrukerlagene i Brandbu. Formannen, Thv. Ulsnæs, og sekretæren, herredsagronom Th. Treholt, sendte 2. august følgende brev til Fengselsstyret:

«Under en utferd som småbrukerlagene i Brandbu arrangerte til Åstjern igår, ble vi oppmerksom på at rivingen av bygningene i den tidligere A. T. leir er påbegynt.

Dette skritt kom høyst overraskende på alle.

Raseringen av leiren må i høyeste grad sies å være urasjonelt. En mengde gode materialer blir sterkt forringet i verdi eller helt ødelagt, og det tør være innlysende

for de fleste at en her vilde kunde fått en langt bedre utnyttelse av disse verdiene ved å la husene stå.

En annen ting er også at Brandbu almenning og småbrukerne i Brandbu i dette tilfelle har ett sterkt moralsk krav på å ta del i avgjørelsen om leirens skjebne.

Småbrukerlagene i Brandbu fikk nemlig for endel år siden overlatt ca. 1150 da. myr på Brandbu almenning som tilskuddsjord og beiter. For å fremme arbeidet med kultivering av disse myrstrekninnger, ble det i 1940 rettet henvendelse til den frivillige arbeidstjeneste om å ta seg av oppgaven. Det var småbrukernes mening at endel torvhus som stod på feltet, skulde settes istand og brukes av Arbeidstjenesten. Her måtte imidlertid påkostes endel, og etter søknad fra A. T. bevilget Brandbu almenning gratis 50 — femti — standard materialer, nettopp for å legge forholdene tilrette for myrkultivering.

Byggingen tok imidlertid ett omfang som ingen her hadde tenkt seg muligheten av, og arbeidet på myrene ble stilt i bakgrunnen.

Forutsetningen for almenningens bevilgning er ikke oppfylt, og småbrukere i Brandbu har et sterkt moralsk krav på å få overlatt leirbygningene. Vi nedlegger protest mot at rivingen fortsetter og ber om straks å få konferanse med det ærede Departement.»

AVTALE INNGÅS

Denne henvendelse var såvisst ikke bortkastet. Allerede 27. august ble det inngått kontrakt mellom Fengselsstyret, Brandbu almenning og Åstjern Beite- og Fôrdyrkingslag*) om at laget skulle få overta følgende bygninger i leiren: Et grisehus (bygget av en gammel tømmerhytte), et kokeskur, to latriner, en

*) Småbrukerorganisasjonen som disponerte myrområdene i almenningen.

verkstedbrakke (håndmagasin), en tørkebrakke (verksted) og en garasje, alt med veggfast utstyr.

I kontrakten het det ellers:

«Som vederlag for dette bortfaller for alltid fengselsvesenets plikt til å rydde tomten under disse hus om de senere skulle bli revet. Videre overtar laget de forpliktelser som Fengselsstyret har til å rive gjerdet rundt leiren, og å rydde hele leiren etter at de brakker som skal fjernes, er revet, og Fengselsstyret har tatt bort alt som det vil ha. Laget er dog fritatt for å rydde tomter under hus som Fengselsstyret eller andre kjøpere av brakker ikke måtte ha revet i løpet av høsten 1948.

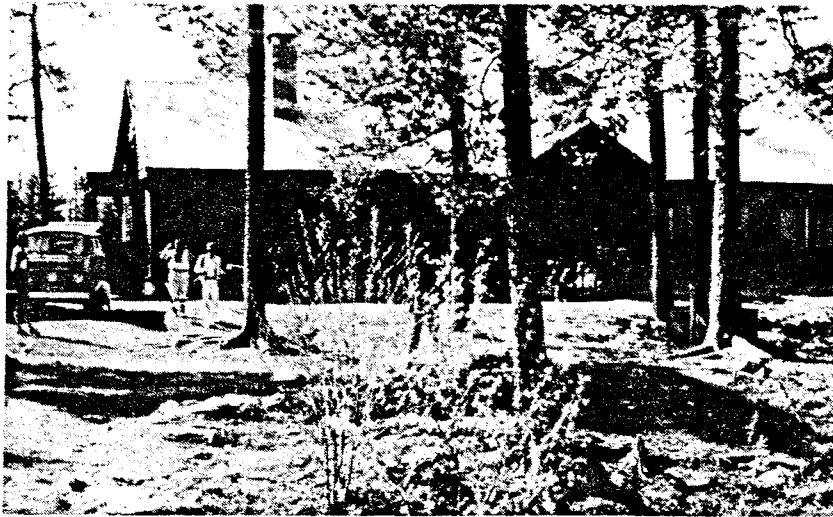
Ryddingen iverksettes straks Fengselsstyret gir skriftlig beskjed om at den kan påbegynnes.

Overfor Brandbu almenning erklærer laget seg forpliktet til å ha ryddet leiren innen 1. august 1949. Det er Fengselsstyret uvedkommende om denne forpliktelse ikke blir oppfylt.»

LEIRSKOLE OG SKOGSKOLE

6. september oppnådde også Sagene Skole å få en avtale med Fengselsstyret. Den gikk ut på at skolen skulle få overta «offisersbrakka» (220 kvm., verdi 5.000 kroner), «offisersmesssa» (147 kvm., 7.000 kroner) og en latrine (200 kroner), samlet verdi 12.200 — som var nedrivningstakst — med sikte på rivning og flytning til en egnet leirskole-tomt. 12. desember ble den endelige kontrakten undertegnet, og den formelle kjøper var organisasjonen «Sagene Skoles Venner», en støtteforening av foreldre og tidligere elever.

«Sagene Skoles Venner» som i praksis hadde overtatt de tre bygningene 7. september, mente å rive dem og gjenoppføre dem som leirskole et annet sted på Østlandet. Resultatet ble imid-

«Vesle-Sagene» ved Åstjern er en meget idyllisk leirskole.

(Foto: Jakob Naadland.)

lertid at leirskolen «Vesle-Sagene» ble etablert nettopp ved Åstjern. Allerede 21. september 1948 sa nemlig Brandbu almenning ja til en slik ordning. 1. januar 1949 fikk «Sagene Skoles Venner» en festekontrakt med almenningen, gjeldende for 49 år. For et tomteareal på 13,6 dekar skulle organisasjonen betale en årlig leieavgift på 50 kroner. —

Også en annen instans var nå i markedet etter hus fra Åstjernleiren: Oppland fylkeskommune.

Dette var nemlig på den tiden da planleggingen av Oppland Skogskole på Augedal i Brandbu gikk inn i sin siste fase. Skogskolekomiteén foreslo at fylket ervervet et par brakker ved Åstjern til bruk i skogskolens øvelsesfelt i Brandbu almenning. Dette var fylkesutvalget enig i, og 30. oktober ble kontrakt undertegnet mellom Fengselsstyret og fylket. Oppland fylkeskommune kjøpte kontorbrakkene (den

opprinnelige sykestua), badstua og pumpehuset for ialt 12.000 kroner. Husene skulle overtas 1. november.

Resten av bebyggelsen ble revet av landssvikfangene fra Sem, slik som forutsatt. Av de opprinnelige 21 fangene som var satt inn i arbeidet, ble 6 løslatt, slik at det var 15 mann igjen da rivningsarbeidet var fullført, 8. september. Ialt 7 brakker og 2 skur ble tatt ned.

Arbeidsredskap, kjøkkenutstyr og annet ble vesentlig overført til Berg arbeidsskole og til Bjørkelangen og Havnås tvangsarbeidsleirer.

Rivningsmannskapene reiste fra Åstjern 9. september; de var de siste fanger som oppholdt seg på stedet.

LEIRHUSENE PR. IDAG

La oss til sist summere opp hva som senere skjedde med alle leirhusene.

Sem fengsel nyttiggjorde seg ikke selv noen av bygningene fra Åstjern.

Alle materialene gikk til Berg arbeidsskole (den tidligere Berg interneringsleir) ved Tønsberg. En stor del av dem ble her benyttet ved bygging av ni funksjonærboliger. Disse sto ferdige høsten 1951. Bare én av bygningene fra Åstjernleiren ble gjenoppført stort sett i sin opprinnelige form. Dette ble skolens gymnastikksal, tatt i bruk sommeren 1955.

Berg kretsfengsel er idag navnet på dette anlegget. Her er fremdeles alle de forannevnte bygningene i bruk.

Åstjern Beite- og Fôrdyrkingslag nyttiggjorde seg sine hus på forskjellig vis. Noen ble beholdt en tid, senere delvis revet (flyttet og ombygget) og delvis solgt. Idag har beitelaget ingen av sine opprinnelige A.T.-hus i behold. Det eneste som gjenstår — og til og med på sin opprinnelige tomt — er ei hytte som eies av Sigurd Bakken. Han overtok den etter avdøde Arnt Bakken, som hadde ervervet den fra beitelaget. Bygningen ble i sin tid reist av AT som et verkstedshus på 14 x 4 meter pluss en 8 kvm. veranda.

Sagene Skoles Venner slapp altså å flytte bygningene sine slik som opprinnelig tenkt, men fikk til gjengjeld et

En kontrast til AT-eksis, HS-aktivitet og fangejustis: Skolebarn fra Sagene leker utenfor den tidligere befalsbrakke.

(Foto: Jakob Naadland.)

omfattende arbeide med å restaurere dem, opparbeide tomte omkring og gjøre «Vesle-Sagene» til en velegnet leirskole. Den offisielle åpning av leirskolen fant sted 2. september 1951, men de første elever hadde bodd her allerede i februar samme år.

«Vesle-Sagene» kan ta imot 42 elever. I de forløpne 35 år er det mange tusen

Skogskolens husvære ved Åstjern — den tidligere sykestua — etter at uthuset var reist i 1951.

(Foto: F. Germeten.)

Elevene fra skogskolen i Brandbu var ivrige med på dugnad da den tidligere sykestua ble omgjort til skogsinternat for skolen.

(Foto: F. Germeten.)

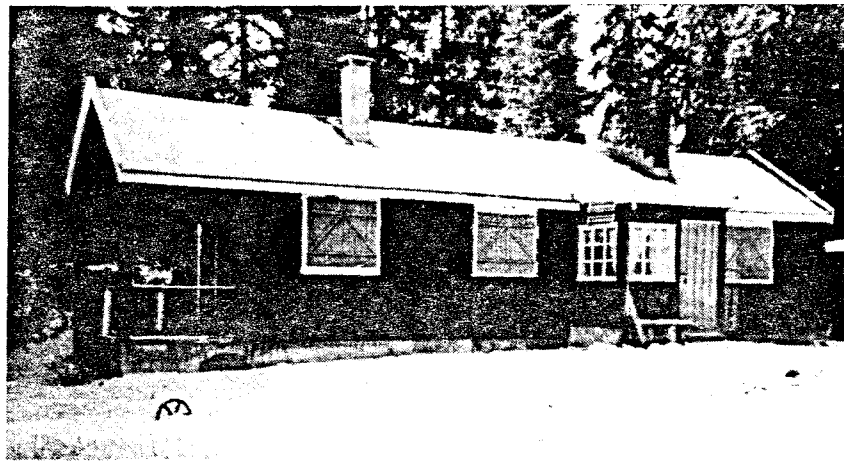
elever som har hatt skoleopphold her.

Oppland Skogskole ble offisielt åpnet 14. januar 1950. Det ble straks igangsatt ominnredning av Åstjernbrakka, som ble døpt «Åstjernstua». Her ble også oppført uthus og foretatt utvendig rydding og planering. Allerede sommeren 1950 var dette skogshuset høyst presentabelt. I de følgende år er her foretatt ytterligere utbedringer og ut-

videlser, bygget verksted m.v. Skogskolen har nå et utmerket skogshusvær og kurscenter her — med plass til 35 å 40 personer innkvartert. —

«EN KOSTBAR SPAS»

En god del av Åstjernleirens store bebyggelse er med andre ord kommet også ettertiden til gode.

Den opprinnelige verkstedbygningen som fremdeles står og tjener som hytte for eieren, Sigurd Bakken.

(Foto: Hest.)

Mange mener allikevel at leiren ble en kostbar spas for den norske stat. For den opprinnelige AT-leiren fikk entreprenøren 415.000 kroner, ifølge oppgaver fra 1944. Om vi legger til litt for det som senere ble gjort der og for ATs egen-innsats, vil nok selv 500.000 kroner være i minste laget. Dette beløpet tilsvarer idag — med utgangspunkt i konsumprisindeksen — praktisk talt fem millioner kroner.

Ifølge bladet «Hadeland» 19. mai 1945 ble Åstjern-leiren reist «ved et meningsløst stort pengeforbruk».

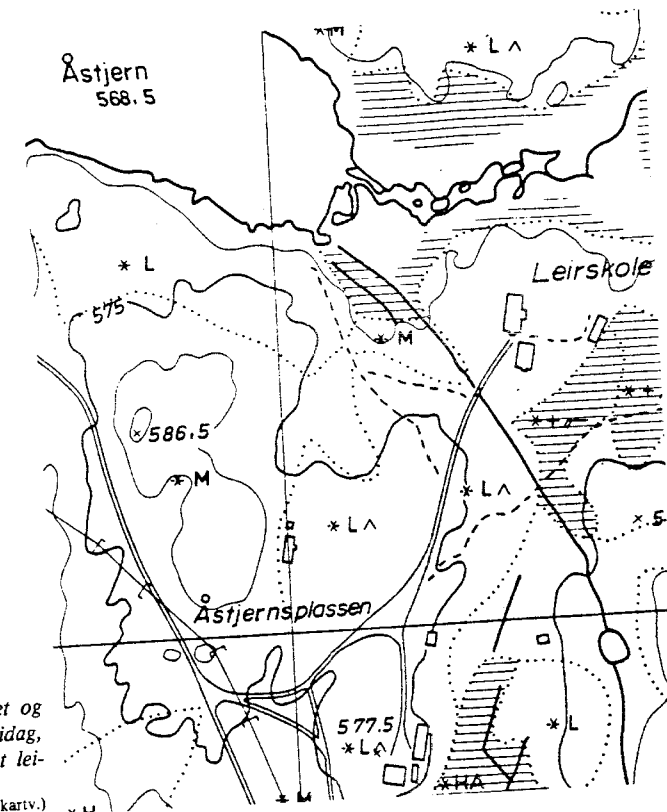
Som leir var den i bruk i vel fem år, fra mai 1943 til juni 1948.

Skriftlige kilder:

«Årbok for Norges Arbeidstjeneste» (Oslo 1943), «Krigens dagbok, Norge 1940-45» (Oslo 1985), «Oppland Skogskole» (Brandbu 1953), Olaus Ulven: «Lange skygger» (Røn 1952), Anne Marie Mørvedt: «Hjemmestyrene i Gran/Brandbu — » (Årbok for Hadeland 1982), AT-bladet, «Friheten», «Hadeland» og Oppland Arbeiderblad (diverse årganger) samt arkivmateriale stillet til rådighet av de følgende: Riksarkivet, Fængselsstyret, finansdepartementet, Brandbu almenning, Vestoppland Politikammer, Hadeland og Land sørenskriverembete, Oppland fylkeskommune, Sagene skole, Oslo, Sem fængsel, Søndre fængselsdistrikt, Tønsberg, Oslo krets fængsel, Norsk fængselstjenestemannsforbund, Den norske Lægeforening, Olav Sopp, Kapp m.fl. — og forfatterens egne samlinger. Annen bistand: Ola Morset, Røykenvik, Lunner folkeregister, Statistisk Sentralbyrå, Bousfængslet m.fl.

Muntlige:

Gunder Næs, Røykenvik, • John Johnsen, Røykenvik, H. G. Stevning, Svane, Josef Monsrud, Oslo,

Åstjern-området og bebyggelsen der idag, vel 40 år etter at leiren ble nedlagt.

(Økon. kartv.)

Karl Langjordet, Sem, Sigurd Bakken, Brandbu, Arnt Råstad, Lunner, Sverre T. Jensen, Brandbu, Jens K. Follevaag, USA, Lars Livrud, Berger, * Olav Sopp, Kapp, Aslaug Kvernberg, Hønefoss, Bjørn Sørensen, Oslo, * Arve Nereng, Raufoss, Åge Sunde, Raufoss, Astrid Rulluth, Ringebu, Sjøfist Florvaag, Elverum, Einar Lund-Nilsen, Drammen, Ellen Braastad Myklebust, Oslo, Peder Raassum, Østerås, * Leif Hagen, Brandbu, Trygve Gravdahl, Raufoss, Tore Vigen, Gjøvik, Fridtjof Ruud, Gjøvik, Lensmannen i Ørsta, Inger Follevaag, Oslo, m.fl.

Illustrasjonsmateriale

er stillet til rådighet av dem som foran er merket
* — dessuten av Bjørn Øistensen, Raufoss, Sigurd Brigger, Oslo, Bjørn Holum, Kløfta, Peder Mork, Gran, Johan Jacobsen, Jaren, Torstein Lie, Brandbu, Inga Bakken, Røyken, Sagene Skoles Venner, Oslo, Berte Dølen, Røyken, Søndre fengselsdistrikt Liv Germeten, Brandbu og Gran kulturkontor.

Ved Berg kretsfengsel i Vestfold er denne Åstjern-bygningen gjenoppført og stadig i bruk som gymnastikksal. (Foto: Per Nielsen.)

Det kunde ha' været værre!

Steffen Engnæs, V. Brandbu, i brev til Lise Gunstad, Jevnaker, 28. september 1892:

— Og saa kommer vi vist til at ture tre brylluper i en nær fremtid — paa en tre ugers tid. Det blir næsten for meget af det gode.

Først Iver Elnæs og Lina Kammerud. Med ham hendte det komiske, at han kuldseilede, da han havde været til presten og bestemt vielsen, saa én maatte

ud og tage ham fra hvælvet langt ude paa fjorden.

Saa telegrafist Einar Hoff fra Kristiania og Lise Hoff fra Gran straks efter. Derpaa Ingels.

Du fortalte at Sofie Nøklebye er forlovet; det havde jeg ikke hørt. Slemt at hun mistet ringen. Men skulde kjæresten have forduftet med det samme, vilde det nok ha' været værre!